

dnk DE NIEUWE KRONIEK

Vijftiende jaargang, nummer 2, augustus 2024

Uitgave van Vereniging Oudheidkamer voor Tiel en Omstreken

4

HET SUIKERBUSJE?

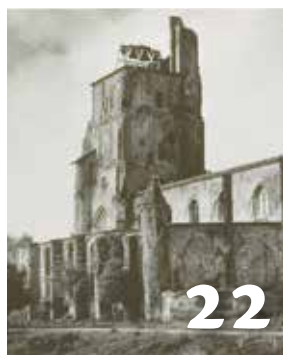
In een redactieoverleg liet men zijdelings eens een keer de naam 'Het suikerbusje' vallen. Een naam die mij, nieuwkomer in Tiel, in hoge mate intrigeerde.

18

GRENSPALEN BIJ HET TIELSE INUNDATIEKANAAL

De oproep eventueel 'gemiste' grenspalen bij de redactie te melden heeft effect gehad. De heer Jan Brilleman attendeerde ons er op, dat bij het Inundatiekanaal in Tiel ook grenspalen voorkomen om aan te duiden dat het Inundatiekanaal militair terrein is.

22

(NOG) NIET TOT ZWIJGEN GEBRACHT

"Wij besluiten met de wens dat de Tielse beiaard nog vele jaren in de St. Maartenstoren zijn klanken over stad en omgeving mag uitstrooien".

26

DAGBOEK VAN EEN VERPLEEGSTER

Johanna Gerritdina (Jo) Seckel werd geboren op 29 november 1919 in Almelo. Ze werd al op haar 16de jaar wees. Omdat in Tiel een zus van haar moeder woonde, verhuisde ze in december 1939 naar Tiel. Toen de Tweede Wereldoorlog uitbrak, was de 21-jarige Jo leerling-verpleegster in het Bethesda ziekenhuis in Tiel. Daar werkte ze gedurende de oorlog door om de patiënten onder steeds moeilijkere omstandigheden te blijven verzorgen. Omdat er al een Jo werkte, werd Johanna in het ziekenhuis Joke genoemd.

Voorwoord	3
Het Suikerbusje?	4
Villa Scheering: wat een boom vertelt	13
Grenspalen bij het Tielse Inundatiekanaal	18
(Nog) Niet tot zwijgen gebracht	22
Dagboek van een verpleegster	26
'Daar doe je het voor'	30
Elf keer de Oude Haven	32
Zomaar een vondst op een Betuwse akker: een wetsteen uit de Romeinse tijd	38
Erepenning voor Martin van der Mark	40
Jong talent aan het woord	41
Flipje en Streekmuseum	42
Boekbesprekingen	44
Kolommetje	45
Regionaal Archief Rivierenland	46
Verenigingsinformatie	47

Omslagfoto:

Een aquarel met het ontwerp voor de omslagpagina van de gemeentegids van Tiel, met een gezicht op de Linge en Lingebrug in Wadenhoijen, gezien vanaf de brugzijde bij Kapel-Avezaath 1984 (Collectie RAR)

De redactie van de Nieuwe Kroniek is op zoek naar nieuwe artikelen van historische onderzoekers (beroeps- of hobbymatig) over Betuwse gebeurtenissen, personen of plekken. Artikelen worden beoordeeld en van advies voorzien door de redactie. De redactie kan helpen bij het beter leesbaar maken en de afbeeldingskeuze.

Voorstellen voor artikelen met korte omschrijving zijn welkom op: nieuwekroniek@oudheidkamer-tiel.nl

VOORWOORD

Met plezier schrijf ik een voorwoord bij het verschijnen van het 2de nummer in de 15de jaargang (2024) van De Nieuwe Kroniek. Een prachtig blad. Met dank aan de redactie-commissie, die daarvoor weer veel werk heeft verricht.

Er is gevraagd om mij in dit eerste voorwoord nader voor te stellen. Ik ben geboren en getogen in Tiel. Het vak geschiedenis was al vanaf de lagere school mijn grote liefde. Na de middelbare school koos ik voor de lerarenopleiding in Utrecht met de vakken geschiedenis en geografie. Vervolgens ben ik met de studie geschiedenis overgestapt naar de Universiteit Utrecht en daar afgestudeerd in 1982.

Een vaste baan met het vak geschiedenis was in de jaren tachtig lastig. Mijn wens was bovendien om breder te kijken dan alleen het geven van onderwijs. We woonden indertijd in Ophemert. Ik combineerde een tijdelijke baan aan de toenmalige Rijksscholengemeenschap Buys Ballot in Zaltbommel met het raadslidmaatschap in de voormalige gemeente Neerijnen en een parttime studie rechten aan de Universiteit Utrecht. Daar studeerde ik strafrechtelijk af in 1988. Ik maakte de overstap met die opleiding naar de Politieacademie. Het doceren daar, combineerde ik met andere werkzaamheden in de interessante wereld van de politie. Een baan die door mij vanaf 1990 werd gecombineerd met een raadslidmaatschap in de gemeente Tiel. Vervolgens is een bestuurlijke weg ingeslagen met het

wethouderschap van bijna zestien jaar in Tiel, dat ik gedurende tien jaar combineerde met de functie van heemraad bij het Waterschap. Met daarna een waarnemend burgemeesterschap in de Zuid-Hollandse Alblasserwaard en tenslotte het ambt van burgemeester in de Limburgse gemeente Mook en Middelaar, onder de rook van Nijmegen.

Het is mooi om actief te mogen zijn bij de Oudheidkamer, zowel bestuurlijk als met mijn oude liefde voor geschiedenis. Eerder heb ik mij inhoudelijk onder andere bezig gehouden met de geschiedenis van de Tielse sociaal-democratie. Met publicaties in het blad 'De drie steden', het toenmalige regionaal-historisch tijdschrift voor Tiel, Buren en Culemborg. Het voelt als een voorrecht om in deze rijke historische omgeving actief te mogen zijn bij een levendige vereniging als onze Oudheidkamer.

Mr. drs. Willem Gradisen,
Voorzitter

▲ Oude Hoofdakker Maurik (Privébezit)

HET SUIKERBUSJE?

In een redactieoverleg liet men zijdelings eens een keer de naam
'Het suikerbusje' vallen.

Een naam die mij, nieuwkomer in Tiel, in hoge mate intrigeerde. Wat het was en hoe het zat werd niet duidelijk, maar volgens mijn redactieleden moest ik maar eens naar Wim van Kampen gaan en zo kwam het volgende verhaal tot stand. Maar van 'Het Suikerbusje' nog geen spoor!

NIET ALLEEN UITVAARTEN

Er zijn veel uitvaartbedrijven in Tiel en omgeving. De firma Van Kampen is daar een van. Vaak werden ze ‘geboren’ vanuit een timmermanswerkplaats of uit een (coöperatieve)verzekering.¹ Van Kampen vindt zijn oorsprong in handel in en sleutelen aan auto's zo vertelde Wim mij. En dat terwijl Wims voorouders weinig met gemotoriseerd verkeer ophadden zo bleek uit het verdere verhaal.

DE HOOFDAKKERS

Hoofdakker in Maurik is een perceel grond dat gelegen is aan de kant van Eck en Wiel, de Oude Weidseweg thans Buitenweg.² Op dit perceel is vanaf ca 1850 geboerd door de voorvaders van Wim van Kampen, in Tiel en omstreken vooral bekend vanwege zijn uitvaartbedrijf. Willem Teunis (Wim) van Kampen is geboren op 17-10-1942 in Maurik. Hij was enig kind van Hendrik Albertus (Hennie) van Kampen (*1907 Maurik †1989 Tiel) en Hendrika (Rika) Bennink (*1908 Apeldoorn †1983 Tiel) die in 1938 in het huwelijk traden en bij opa en oma Van Kampen op de boerderij introkken. Er werd een nieuw huis naast gebouwd. Opa en oma Van Kampen gingen in 1939 naar het nieuwe huis dat de naam (nieuwe) Hoofdakker kreeg. De boerderij werd vanaf die tijd aangeduid met oude Hoofdakker. Het is daar waar Wim ter wereld kwam. Wim zelf trouwde 22-12-1966 met Cornelia Luca (Corrie) Hevel. Zij kregen twee zonen Albert en Wibo.³

(GROOT)OUDERS

Vader Hennie was een zoon van opa Willem Hendrik die op 7 mei 1902 getrouwd was met Cornelia Spies uit Rhenen. Moeder Rika was een dochter van opa Teunis Albertus Loginos Bennink en oma

Jantje van Keulen. Van Keulen was een slagersfamilie in Tiel.

Opa Teunis en oma Jantje gingen naar Zoelen en begonnen daar in 1909 slagerij Bennink. Een zus en een broer van oma (ome Willem en tante Marie) hadden toen slagerij Van Keulen die al sedert 1881 in de Hogeindsestraat was gevestigd.

Opa Van Kampen overleed 9 februari 1944, Wim was bijna 16 maanden.

Oma woonde tot haar overlijden op 11 februari 1957 op de (nieuwe) Hoofdakker en is altijd mee blijven helpen in het boerenbedrijf.

Vader Hennie had een oudere en een jongere broer. Er was ook een zusje, Gerritje, die maar 1 maand oud werd (*5-4-10 †10-5-10). Dat was, zo weet

📍 Slagerij Van Keulen in de Hogeindsestraat voor 1940 (Privébezit)

📖 Boodschappenboekje (Privébezit)

Wim nog wel, voor oma altijd een beurse plek.

De oudste broer van Hennie, Willem Hendrik van Kampen werd onderwijzer in Den Haag, ging later naar Wageningen en daarna weer terug naar Den Haag.

De jongste broer, Gerrit Cornelis werkte aanvankelijk thuis. Hij kreeg verkering en trouwde met Corrie uit Lienden en ging op een perceel grond van schoonouders Lutterveld boeren.

Vader Van Kampen kocht voor Willem een huis in Den Haag, voor Gerrit een huis op het bedrijf in Lienden (Corrie's Hoeve) en voor Hennie was de (oude) Hoofdakker bestemd. Daar was hij niet echt gelukkig mee. Hennie was liever iets anders gaan doen. Maar daar waren zijn ouders het niet mee eens, de boerderij moest worden voortgezet.

ALS ER MAAR EEN MOTOR IN ZAT

Hennies liefde lag meer bij alles waar een motor in zat. Naast het werk op de boerderij zat hij ieder vrij moment aan motoren te sleutelen. Als hij er een mooi opgeknapt had, verkocht hij deze om zich weer op het volgende exemplaar te werpen. Je zag Hennie steeds weer op een andere motor rijden. Een tijdlang bleef hij een Harley trouw maar zijn grote trots was toch wel de Indian.

▲ Indian motorfiets, type Scout, jaren twintig (Foto internet)

Zo gauw het mogelijk was haalde Hennie zijn rijbewijs en mocht hij ook op de openbare weg.

In Eck en Wiel woonde mijnheer Naezer, handelaar in effecten in Amsterdam en Londen, die een T- Ford bezat.

Een bezienswaardigheid in het dorp.

Tegen Hennie zei hij: "Jij hebt een rijbewijs, jij moet maar rijden." Als de T-Ford stotterde, een raar geluidje maakte, kortom als er iets mee was dan kon Hennie hem wel even maken volgens mijnheer Naezer. En als Hennie de auto wilde gebruiken, geen probleem.

De autohandel trok meer en meer. Hennie kocht en verkocht wel eens wat en in 1935 werd 'zijn bedrijf' onder nr 5415 in het Handelsregister van de Kamer van Koophandel en Fabrieken ingeschreven: "Soort van het bedrijf dat wordt uitgeoefend: Handel in tweedehands automobielen."

Toen rond 1937 de Citax in Tiel te koop kwam zag Hennie zijn kans schoon. Mijnheer Naezer wilde het wel financieren. Zijn ouders vonden dat echter geen goed idee en het ging niet door.

Hennie bleef zich zo goed als hij maar kon in twee werelden bewegen, die van de auto's en motoren en het werk op de boerderij. Het was niet anders. De gezondheid van zijn vader ging achteruit en na diens overlijden in februari 1944 had hij al helemaal geen keus meer.

Bovendien was het midden in de oorlog. Tot dat moment hadden ze er op de Hoofdakker nog niet veel last van gehad, ja er waren paarden en materialen gevorderd maar verder viel het bij hen wel mee. Na Operatie Market Garden in september 1944 was het andere koek. Er werden steeds meer militairen ingekwartierd, tegelijkertijd hadden zij ook evacués uit Lienden en Ingen in huis, heeft Wim van horen zeggen.⁴ Maar het meeste last kregen zij van het water.

Nadat de Duitsers op 2 december 1944 besloten plan Ooievaar⁵ uit te voeren steeg vanaf 7 december het water in de straten van Maurik tot ongekende hoogte. Op de lager gelegen gedeelten van het dorp tot wel twee meter. Rond de Kerst ging het gelukkig zakken. Met Nieuwjaar was de wateroverlast voorbij maar niet voor lang. Op 10 februari 1945 wies het water voor de tweede keer nadat de dijk in Ochten weer doorgebroken was.

Op de Hoofdakker, het iets hoger gelegen deel van de Buitenweg, viel het in verhouding nog mee. Het water kwam hier 'maar' tot en met drie traptreden en de familie met de evacués konden boven droog verblijven. De Duitsers waren (tijdelijk) vertrokken. Met kistjes en planken maakten ze 'een brug' om vanuit het raam in een bootje te stappen. De aardappel- en fruitoogst was vrijwel verloren gegaan en de vlees- en zuivelproductie lag nagenoeg stil.

HET BLOED KRIJPT WAAR HET NIET GAAN KAN

In 1957 overleed oma en werden de Hoofdakkers verkocht. Vader Hennie, moeder Rika en Wim verhuisden naar Tiel en gingen wonen in de Boterkampstraat. Hennie begon daar Van Kampen Auto-bedrijf. Onder het woonhuis was een

📄 Inschrijving handelsregister (Privébezit)

📷 Voor de auto links Gerrit en verloofde Corrie, rechts Hennie en verloofde Rika, in de auto vrienden (Privébezit)

grote garage waar gesleuteld kon worden. Maar Van Kampen was vooral een handelsbedrijf. Hennie kocht, verkocht, verhuurde en had daarnaast een taxibedrijf en een autorijschool.

📷 Hoofdakker in het water december 1944 (Privébezit)

📷 Boterkampstraat 1 Tiel (Privébezit)

Al voor de familie uit Maurik verhuisde bezocht Wim in Tiel de lagere school aan de Achterweg (de Wilhelminaschool). Voor hem was de overgang naar Tiel dus niet zo groot.

Hij vervolgde zijn onderwijs aan de LTS richting automonteur.

Wim haalde net als zijn vader direct met 18 jaar zijn rijbewijs en was inzetbaar om de taxi te rijden en zelf rijles te geven. Inmiddels verloofd met Corrie Hevel leerde hij ook haar de fijne kneepjes van de theorie en de praktijk van het autorijden. Zijn lessen vielen vaak wat kort uit, er was nog zoveel meer te 'bespreken'. Niettemin is Corrie wel in één keer geslaagd.

STALHOUDERIJ VAN HOFTEN

In het begin van de twintigste eeuw werd bij een uitvaart de kist op een baar geplaatst. Was de afstand naar de kerk en begraafplaats kort dan werd de baar daarheen gedragen. Erachter liepen de familie en bekenden. Voor de stoet uit liep een aanspreker. Bij een grotere afstand plaatste men de baar op een boerenwagen, die vaak door burens of kennissen gratis beschikbaar werd gesteld.

De burenhulp verwaterde doordat in het eerste deel van de twintigste eeuw steeds meer begrafenis- en dragersverenigingen

🔗 Autorijschool (Privébezit)

werden opgericht. Voor de boerenwagens kwamen koetsen in de plaats. Stalhouderij Van Hoften op het Hoogeinde was met zijn trouw- en lijkkoetsen een begrip in Tiel, zeker bij de iets meer gefortuneerden. Allengs werd het gemeengoed. Langzaam maar zeker werden de koetsen in de tweede helft van de twintigste eeuw vervangen door auto's.

Ook Van Hoften ging met zijn tijd mee en begon auto's in te zetten. Hij breidde zijn wagenpark uit met een rouwauto en volgauto's. De firma Van Kampen werd gevraagd voor het onderhoud. De relatie tussen Van Hoften en Van Kampen werd steeds beter. Als Van Hoften extra chauffeurs nodig had vroeg hij vader en/of zoon Van Kampen.

🔗 Uitvaart met de lijkkoets van stalhouderij Van Hoften (Privébezit)

Wim vond het mooi werk om te doen. Hij keek goed om zich heen en merkte dingen op die naar zijn mening beter anders gedaan konden worden. Dat bracht hem tot het besluit een opleiding richting de uitvaartbranche te gaan volgen. Zo rolde hij als het ware vanzelf de uitvaartwereld in. In 1967⁷ nam hij de 'R.-K. Begraffenis-Onderneming' van Thijs Gennissen, die geen opvolger had, over. Uitvaartbedrijf Van Kampen was geboren.

ALGEMENE BEGRAAFPLAATSEN

De bekendste begraafplaatsen in Tiel zijn de algemene begraafplaats Ter Navolging aan de Lingedijk, de rooms-katholieke begraafplaats aan de J.D. van Leeuwenstraat en de algemene begraafplaats aan de Papesteeg, ingericht in 1937 nadat de begraafplaats Ter Navolging ruimtegebrek kreeg.

Op Ter Navolging kon toen alleen nog maar in de 'eigen graven' worden bijgezet. Sinds 2021 is er weer ruimte beschikbaar gekomen op het zuidelijke deel langs de border aan de kant van de Stationsweg en, als die vol is, tegen de haag aan de kant van De Veilinghof. Vorig jaar is het aantal urnengraven uitgebreid, ook kan er op het gehele zuidelijke deel as verstrooid worden.

Daarnaast is er nog de, in 2014 gesloten, begraafplaats aan de Staartsestraat,⁸ thans Predikbroederweg/ Kloosterhof. De plek is nooit 'erg in trek' geweest o.a. omdat het in de nabijheid van de toenmalige vuilnisstortplaats lag. Deze begraafplaats wordt in de volksmond meestal aangeduid met drenkelingenbegraafplaats.

In de Tielse geschiedenis speelt water met name de Waal en de Linge een belangrijke rol.

Het water heeft welvaart gebracht maar het is ook in de loop der jaren heel wat mensen fataal geworden. Meestal door een ongeluk soms omdat men in de

Ⓐ Begraafplaats Kloosterhof (Foto Jan Bouwhuis)

rivieren een mogelijkheid zag als uitweg om uit het lijden verlost te worden.

Op de dodenakker aan de Staartsestraat stond ook een baarhuisje dat vóór de Tweede Wereldoorlog standaard was uitgerust met een handkar met een rieten mand. Als er melding kwam dat er een drenkeling was aangespoeld dan snelde men met de handkar en de rieten mand naar de genoemde plek en bracht men de overledene naar het baarhuisje.

Soms was de staat van ontbinding al zo vergaand dat de teraardebestelling niet langer kon wachten op gegevens omtrent deze persoon. De overledene vond dan hier de laatste rustplaats in een anoniem graf. Werd er later meer over bekend dan kreeg het graf alsnog een naam. Een enkel keer is er op verzoek van familie wel eens iemand herbegraven.

Later ging het niet alleen maar om drenkelingen maar om een ieder die een niet natuurlijke dood was gestorven. De handkar en de rieten mand werden niet meer gebruikt. De politie ging er zelf naar toe en het vervoer werd geregeld met de politiebuis met bijna altijd Bertus Burgers⁹ aan het stuur.

Na de opening in 1958 van het ‘nieuwe’ politiebureau aan de Voorstad/Zandwijksepoort, werd daar vlak naast een opbaar-ruimte ingericht en werden zij, die een niet natuurlijke dood waren gestorven of bij een dodelijk ongeval waren betrokken, daarheen gebracht en in verzekering gesteld. De gemeentelijke schouwarts¹⁰ werd opgeroepen. Die stelde vast of de overledene een natuurlijke dan wel een niet natuurlijke dood was gestorven. Bij een niet natuurlijke dood volgde gerechtelijke sectie. Alles bij elkaar kostte het soms veel tijd alvorens een lichaam kon worden vrij gegeven. Dat was, zeker in de zomer, geen fijne situatie. De agenten klaagden al snel over vliegenuverlast.

De toenmalige politiecommissaris vond dit zeer onwenselijk en maakte een eind aan deze situatie.

Hij gelastte dat deze overleden slachtoffers, nog steeds wel in veilige verzekering, rechtstreeks gebracht moesten worden naar de mortuaria van het ziekenhuis Bethesda of Andreas en dat niet het politiebusje langer voor het vervoer gebruikt moest worden. In het vervolg moest Van Kampen dat maar regelen met een rouwauto, die kon dat wel

aan want hij had van 1964 tot 1967 een eigen ambulance geëxploiteerd¹¹ en was wel wat gewend. Gezien de soms lange duur dat een overledene in het ziekenhuis-mortuarium moest verblijven in afwachting van verder onderzoek was ook dit niet de meest ideale situatie. Toen Van Kampen een eigen rouwcentrum kreeg aan de Kwelkade werd het logisch gevonden om daar een ruimte zo in te richten dat het in verzekering stellen en het verder onderzoek daar kon plaats vinden. Dit was rond 1978.

NEDERLANDS FORENSISCH INSTITUUT

De regels in 1978 waren aanmerkelijk soepeler dan nu. Maar ook toen al werden vader en zoon Van Kampen uitvoerig gescreend. Er werden voorschriften opgesteld, verklaringen omtrent gedrag aangevraagd, handtekeningen gezet e.d. alvorens de volmachten werden afgegeven om tot het plaats van delict of ongeval toegelaten te worden.

Als alle sporen voor verder forensisch onderzoek¹² veilig waren gesteld mocht ‘Van Kampen’ de overleden(en) meenemen naar het deel van zijn mortuarium dat daarvoor was ingericht. Het bleef in verzekerde bewaring en in afwachting van een patholoog-anatoom die daar ter plekke aan de Kwelkade zijn onderzoek kwam doen. In die beginjaren was dat meestal doctor Jan Zeldenrust (*1907 - †1990). Bij berichten in de media over moordzaken werd hij vaak genoemd, bijvoorbeeld: “De politie wacht op het resultaat van de sectie door patholoog-anatoom, dr. Zeldenrust”. En in de boeken van Appie Baantjer over De Cock is de patholoog-anatoom dr. Rusteloos op deze Jan Zeldenrust gebaseerd.

Dit heeft maar een paar jaar geduurd. De regels werden nog strenger. De overledenen mochten niet meer naar de Kwelkade maar moesten naar het

▲ Politiebureau Voorstad/Zandwijksepoort (Collectie Smit/Kers)

Gerechtelijke Geneeskundig Laboratorium in Den Haag gebracht worden. Later werd dat Rijswijk. Bij redelijk eenvoudige secties bleef Van Kampen een paar uur wachten, maar soms werd het al snel duidelijk dat ze beter maar huiswaarts konden gaan en later terugkomen. In 1999 fuseerden twee Gerechtelijke laboratoria tot het nu nog bestaande Nederlands Forensisch Instituut (NFI). De laatste jaren gaan de overledenen voor forensisch onderzoek niet meer naar Rijswijk maar naar een van de Landelijke Teams Forensische Opsporing (LTFO). Voor onze regio is dat de vestiging in Elst waar het Korps Landelijke Politiediensten, het Ministerie van Defensie en het NFI hun krachten hebben gebundeld.

In grote lijnen is de werkwijze bij de afhandeling van calamiteiten met dodelijke afloop nog altijd hetzelfde. Hier in Tiel en wijde omgeving hebben Wim, Albert en Wibo van Kampen en Gerard Buijs toestemming om op een plaats delict te komen. Zij hebben daarvoor aanvullende trainingen moeten volgen en (psychologische) testen moeten doen. Logisch als je bedenkt wat ze allemaal voor verschrikkelijke dingen tegenkomen. Bij een calamiteit wordt Van Kampen gebeld door de meldkamer¹³ van de politie. Enigszins is al duidelijk of ze met een of meer wagens moeten uitrijden.

Dat de bureaucratie in de loop van de jaren sterk gewijzigd is heeft nog een ander nadeel.

“Vroeger kon je na een ernstig ongeval of delict op het hoofdbureau samen met de politie napraten, dat was fijn voor de verwerking. Nu loopt alles via een meldpost. Maar wat het met je doet verandert nooit. Gelukkig is er dan thuis, hoe laat het ook geworden is, altijd het luisterende oor. Ook de koffie en de borrel helpen mee om een beetje tot rust te komen.”

HET SUIKERBUSJE

Aanvankelijk werd de rouwauto ingezet voor dit werk maar in de loop der jaren werden er speciale ‘uitruk wagens’ voor gebruikt. Een van de wagens zou ‘Het Suikerbusje’ zijn geweest, maar in de zoektocht is er niet een gevonden, waarvan je zegt “Die is het”. Meer waarschijnlijk valt de eer van die naam te beurt aan een ambulance. Misschien een van onderstaande?

Het kan ook zijn dat Van Kampens Cadillac ziekenwagen die van 1964 tot 1967 heeft gereden in de volksmond de naam ‘Het Suikerbusje’ heeft gekregen. Wie het weet mag het zeggen.

Noten

1. Niet limitatief: Gennissen (R.-K.), Eerste Protestantse Begrafenisonderneming Let op Uw Einde (later de Haan), Scholtus, Harten (later van de Zwaag, daarna Tijssen)
2. De naam Buitenweg bestond voor de oorlog al. Beide namen werden door elkaar gebruikt
3. Albert en Wibo zijn bij Wim het uitvaartbedrijf ingegaan en hebben het voortgezet. Oudste zoon Albert is kort geleden gestopt
4. De familie Lureman – de Winter, eigenaren van de Luxor-bioscoop in Tiel zijn in 1945 ook geëvacueerd naar de Hoofdakker. Dit weet Wim nog goed omdat mevrouw Lureman later vaak in Maurik op bezoek kwam en hij altijd een cadeautje van haar kreeg of gratis bioscoopkaartjes
5. Uit angst dat de geallieerden zouden doorstoten naar het IJsselmeer om hen in Holland af te sluiten ontwierpen de Duitsers een plan om het Engelse front te verzwakken. De Rijnbandijk te Elden werd opgeblazen zodat de Over Betuwe

➊ Rouwauto en transport overledenen (Privébezit)

▲ Ambulance van de zieken huizen Bethesda en St. Andreas 1962
(RAR collectie gemeente Tiel)

▲ Ambulance van ambulancedienst Tiel en Omstreken 1979
(RAR collectie gemeente Tiel)

▲ Van Kampen ziekenwagen 1965 (Privébezit)

onder water zou komen te staan. Maar het water ging zijn eigen weg en ging met grote kracht richting Maurik

6. Zandstraat, Mente, Veld, Essebos
7. Rond die tijd verhuisden vader en moeder Van Kampen naar de Nieuwe Tielseweg, waar voor vader Hennie nog precies genoeg ruimte was om zijn hobby, het knutselen en sleutelen aan auto's, te beoefenen. Wim inmiddels getrouwd met Corrie Hevel bleef in de Boterkampstraat wonen en zette het bedrijf van zijn vader voort.
8. Er ligt nog een klein stukje Staartsestraat aan de Zoelense kant van de snelweg. Huub van Heiningen schrijft dat tot 1884 ook de huidige straten Kijkuit en Voor de Kijkuit werden aangeduid als Staartsestraat.
9. Dochter, mevrouw Bos-Burgers, meent dat deze bus in de volksmond De Blauwe Engel werd genoemd
10. Meestal dr. Jonkers jr, die na het overlijden van zijn vader in 1955 veel van zijn taken heeft overgenomen
11. De aanzienlijke investering in de Cadillac ziekenauto was niet rendabel te krijgen
12. Het gaat ongeveer zoals we in detectives als Silent Witness zien. Niemand mag het terrein betreden. Van alle kanten worden foto's gemaakt er wordt gemeten en een politierapport opgesteld
13. Vanaf 1987 kwam er een regionale alarmcentrale. Aanvankelijk werden Tiel Lienden en Echteld bijeen gevoegd, onderdeel district De Waarden, onderdeel Gelderland Zuid. Vanaf 1 januari 2013 Nationale Politie.

Bronnen

- Interview Wim van Kampen
- A.J.G. Hoogendoorn, Laten wij niet vergeten. Maurik
- Dagboekschrijftje van Hendrika (Drieka) van Doornspeek, Maurik
- A. Nekeman, Begrafenisgebruiken in het Rivierenland, in het Lustrumboek 2011 van Vereniging Oudheidkamer voor Tiel en Omstreken
- W. Veerman, Catalogus van de tentoonstelling 'Voortleven in steen', Tiel 1998
- H. van Heiningen, Versteend Verleden, Tiel 1999
- Website: Vereniging Oudheidkamer voor Tiel en Omstreken, straatnamen in Tiel; in voce Staartsestraat
- Website: Wie was wie

VILLA SCHEERING:

WAT EEN BOOM VERTELT

Wie zouden er allemaal onder gezeten hebben, vroeg ik mij af toen ik de enorme, majestueuze plataan achter het huidige politiebureau in Tiel bekeek. De boom is misschien nog wel dikker dan zijn eveneens imposante soortgenoot uit de Zocher-tuin bij het Ambtmanshuis. Daar vertelt een bordje dat de aanplant omstreeks 1855 plaats vond.

EEN LACH EN EEN TRAAN

Wie de plataan in ieder geval gezien heeft, was Hendrik Willem van Everdingen (1822-1883). Aanvankelijk woonde hij in de Sint Agnietenstraat, maar na 1846 liet hij het huis De Scheering bouwen, gelegen op de hoek van de huidige Beatrixlaan en de Heiligestraat. De naam van het terrein is ouder en komt al omstreeks 1640 voor in de resoluties van het Tielse stadsbestuur. Het leven bracht H.W. van Everdingen geluk, maar ook verdriet. Kinderen en twee vrouwen verloor hij. Zijn eerste huwelijk sloot hij op 18 april 1850 met Louisa Wilhelmina Bohne uit Wageningen. Hij wordt bij die gelegenheid 'fabrikant' genoemd, afkomstig uit een gegoed gezin; zijn vader was de notaris Theodorus Jacobus van Everdingen. Bij de vader van de bruid staat geen beroep vermeld, maar bij de moeder lezen we 'rentenierster'. Er was dus wel geld in de familie. Zijn geluk werd compleet, toen er in februari 1851 een kind werd geboren. Nog geen maand duurde de idylle. Op 14 maart 1851 overleed zijn vrouw, slechts 39 jaar oud. Maar het wordt nog erger, want hun kind sloot als baby van vijf maanden voor goed de ogen op 13 juli 1851. In de overlijdensakte wordt als beroep van H.W. van Everdingen genoemd 'leerlooier'.

Dan komt er een tweede vrouw in zijn leven: Gijsberta van Meeteren de Groot (1824-1862) uit Tricht. Ook zij zal hem ontvallen. Het Tielsch Stads- en Arrondissements Weekblad van 31 januari 1862 bevat een rouwadvertentie met de volgende tekst: "Heden overleed tot mijn diepe smart, na eene langdurige ongesteldheid, mijne geliefde Echtgenoot Gijsberta van Meeteren de Groot", ondertekend door H. W. van Everdingen,

▲ De plataan achter het politiebureau (Foto Tineke Swaneveld)

Huize De Scheering bij Tiel, 28 januari 1862. Hij wordt dan al omschreven als landbouwer en grondbezitter. Enige tijd later, namelijk in december 1865, vertrok Van Everdingen naar Zutphen. Zomer 1872 keerde hij weer terug naar Tiel en het landgoed, vergezeld door een nieuwe echtgenote: Louise Jacoba Johanna van der Teen (1846-1893) uit Heteren, 24 jaar jonger dan haar partner. Binnen dit huwelijk werden vier zonen en een dochter geboren. Eén jongetje overleed echter op zesjarige leeftijd.

H.W. van Everdingen stond open voor landbouwkundige vernieuwingen. Zo konden in 1876 belangstellende landbouwers in een weiland in een boomgaard bij De Scheering komen kijken naar de werking van bemesting met kunstmest volgens de vernieuwende methodes van de Franse professor Georges Ville (1824-1897). In de Tielsche Courant van 1879 lezen we dat enige landbouwers rond Tiel hun aardappels bemestten met Ville-mest, geleverd door de apotheker-chemicus

Ansichtkaart van de villa Scheering (Collectie RAR)

Portret van Georges Ville (Internet)

N. Verwey uit Tiel. Ook Van Everdingen wist op die manier zijn opbrengsten te vergroten. Op een halve morgen (= 42,5 are) bouwland oogstte hij 105 mud aardappelen van het soort 'Fransche Jammen' en dat was ruim boven het gemiddelde.

Van Everdingen had een ruim sociaal hart. De Tiel-sche Courant beschrijft in 1875 hoe de jeugd van de school voor on- en minvermogenden (deze stond bij de Maartenskerk) een feestdag op De Scheering beleefde. De leerlingen werden er onthaald op kersen en broodjes met ham. Dat was verder een goed middel tegen wegblijven van school: "Dat zulk een feest onder de uitstekende middelen tot wering van het schoolverzuim behoort, hoeven we niet te vermelden". Ook na zijn dood zette zijn weduwe deze traditie voort. Van Everdingen moet van paarden gehouden hebben. Hij hield ze op zijn landgoed en hij was in 1879 mede-oprichter van de Tielsche Rijkschool.

HET LANDGOED

Wie in de jaren 1860 de Burense Poort uitwandelde en linksaf sloeg bereikte na enige minuten op de hoek bij het Heiligstraatje Huize De Scheering. De opstallen bestonden uit het eigenlijke, monumentale huis, koetshuis, schuren en andere gebouwen. Daaromheen lag zo'n zesende halve hectare land, in 1896 nader omschreven als: de Lange Boomgaard langs het Heiligstraatje; de twee halve morgens (een morgen is een oppervlaktemaat); het Karsjesweidje en het Varkensboomgaardje naast het huis. De Scheering was een gemengd bedrijf. In de Tielse kranten staan regelmatig advertenties waarin kersen, appels en peren uit de boomgaarden worden aangeboden; alsook 'Varkenspruimen' en witte pruimen. In die tijd was het gewoonte om vee onder de hoogstammen te laten grazen. Deze zogenaamde 'weijerij' werd verpacht.

Vee en stallen waren er ook. In 1877 werden te koop aangeboden: vier beste kalfdragende melkkoeien, een zwarte dragende vaars, drie vaarskalveren, een maalkalf (= een koekalf), een boerenwagen, eggen en tuigen.

Verder lezen we over de verkoop van paarden en schapen in 1881: een vijfjarig donkerbruin merriepaard, een anderhalf jarig merriepaard, een goudvos-hit van vier jaar, een hengstveulen en negen 'beste Texelse schapen'.

Zo'n uitgebreid landgoed bestier je als echtpaar niet alleen. We spraken al over het verpachten van stukken land en vruchtbomen. Uit allerlei advertenties in lokale kranten krijgen we een aardig beeld

Varkenspruimen (Internet)

▲ Patrijshond (Internet)

▲ Raadsheer duif (Internet)

▲ Pauwstaart (Internet)

▲ Hollandse kropper (Internet)

van het aanwezige personeel. In 1873 vroeg H. W. van Everdingen als koetsier een boerenknecht, die 'goed bouwen en zaaien kan'. Als vereisten staan omschreven "Iemand die bij de Cavalerie gediend heeft zal de voorkeur genieten. Vereischten zijn vrij van sterke drank en goed kunnen rijden". Mevrouw Van Everdingen zwaaide de scepter over het huishouden. Een melkmeid zal wel bij het melken en de verwerking van de melk geholpen hebben. Verder waren er een keukenmeid, een binnenmeid, die moest kunnen naaien, mazen en 'met de wasch omgaan' en een kindermisje.

Bij veel buitenhuizen was het gewoon om kleinere beesten te houden, enerzijds omdat ze wat opleverden, zoals een haan met kippen, maar anderzijds ook gewoon uit liefhebberij. Op De Scheering stond op een staander een duivenhok met duiven in allerlei soorten, zoals krompers, raadsheren, meeuwtjes en pauwstaarten, 'waaronder afkomstig uit de dieren-tuin te Den Haag'. Verder liepen er honden rond, onder hen een 'prachtige, grote patrijshond'.

De Notaris VAN EVERDINGEN te Tiel, zal doen VERKOOPEN:

Op Woensdag 14 November 1883, 's voormiddags om tien uren, op DE SCHEERING te Tiel.

Een zoo goed als nieuwe Boerenwagen met toebehooren, Barouchette, Snijbank (van Stout), Tafel, Dorsch-machine met Karnmolen en Vliegwielen, Schaapsrijven, Koperen Kannen en Melkgereedschappen, Karn, Ploeg, Eggen, diverse Tuigen, groot aantal dikke Beukenplaten, oud IJzerwerk en Koper, Kippenhok, eenige percelen Hout, Posten en Planken.

6 percelen Iepenboomen, bij het Koetshuis.

Diverse percelen doode Appelen- en Peerenboomen.

Elf percelen Peppelenboomen, op het Ooij op Zandwijk, bewoond door Johs. Stam en Elzenheg aldaar.

De goederen op de Scheering zijn te zien Dingsdag 13 November van 10 tot 12 ure.

▲ Advertentie in de Nieuwe Tielsche Courant voor een verkoping op De Scheering, 14 november 1883 (Collectie RAR)

De Ambachtsschool op De Scheering, begin jaren vijftig. Rechts staat leraar timmeren Herman Stegehuis (Particulier bezit)

Het is de vraag of de familie Van Everdingen eind jaren 1870 nog (permanent) op het landgoed woonde, want per advertentie werd in juli 1879 te huur aangeboden “het alleraangenaamst gelegen huis De Scheering buiten de Burensche Barrière”. Het pand bevat vier ruime benedenkamers, keuken, kelders, vijf bovenkamers, alles met gas verlicht. Mogelijk woonde het gezin in het pand aan de St. Agnietenstraat, dat in de familie gebleven was, en had het op De Scheering enige andere ruimtes ter beschikking.

Na het overlijden van H.W. van Everdingen in september 1883 vonden er veranderingen plaats. Allerlei goederen werden te koop aangeboden: Gereedschappen voor landbouw en veeteelt, hout, ijzerwerk en een snijbank van de Tielse smid Stout. Onder de voertuigen een ‘Barouchette’, dat is een rijtuig voor vier tot zes personen. Een vijfroeëige hooiberg werd voor afbraak verkocht en de villa kwam opnieuw in de verhuur (1884). De weduwe Van Everdingen-Van der Teen bleef wel tot haar dood op 1 maart 1893 op het landgoed wonen en daarna zoon Willem.

De jaren daarna gingen de verpachtingen en verkoop van onder andere kersen gewoon door. Vanaf de jaren

1930 werden er woningen op delen van het landgoed aan de Heiligestraat gebouwd. Juli 1942 diende de villa nog als onderkomen voor van huis en haard verdrevenen vanwege de aanleg van de Atlantikwal langs de Noordzeekust door de Duitsers. Daarna is het imposante huis De Scheering gesloopt. Tenslotte droegen de eigenaren in 1949 het nog overschietende deel van het grondgebied, groot vijf hectare, over aan de gemeente Tiel voor fl. 68.000,-. Er verschenen nieuwe straten, zoals de Violierstraat, een ambachtsschool (1948) en de Lagere Tuinbouwschool (geopend in 1958, uitgebreid in 1963). Beide scholen zijn verdwenen. Nu herinnert de naam Scheeringlaan en het pand De Scheering (FNV) aan het rijke verleden van dit stukje Tiel.

HUURDERS EN VARIA

Het landgoed De Scheering was een geliefd wandel-doel. Via een ingezonden stuk in de Tielsche Courant (juli 1882) deed een Tielenaar de suggestie om enkele bankjes te plaatsen op “de weg tusschen Papenstee en oude Tielseweg 2 stuks, één hiervan voor

de lindenboom in het goed De Scheering". Hij licht bij dat laatste bankje toe dat je vanaf daar zo'n mooi uitzicht hebt op 't spoor! (Je moet je realiseren dat vanaf 1882 het station er als enige gebouw stond en je dus vrij uitzicht had).

Naast het goed De Scheering lag de bloemisterij Flora's Hof. Via een advertentie in de Nieuwe Tielsche Courant (1894) beval eigenaar A.J. Veldkamp zich als 'tuinbouwkundige' aan "om aan te leggen en onderhouden buitenplaatsen, tuinen en villa's". Zou hij buurman Van Everdingen op De Scheering ook als klant gehad hebben?

Wat betreft de huurders van De Scheering: van enkelen weten we wat meer. Februari 1898 verhuisde Cornelis Martinus Schram de Jong (1850-1912) met zijn gezin uit Zierikzee naar Tiel. Hij was voor de tweede keer in de Waalstad bij de rechterlijke macht benoemd, ditmaal als officier van justitie. Een tijdgenoot omschrijft deze bewoner van De Scheering als "een prototype van een rechteisend magistraat. Omhangen met een jas met kleine capeje stapte hij langs Tiels straten". Omstreeks 1914 woonde de Rijksbetaalmeester Reinier Hermannus Beeling Brouwer in het huis, samen met zijn echtgenote Cornelia Christina van Bijma en hun drie kinderen. Een foto uit die tijd geeft interessante details. Voor het tweede raam rechtsonder staat een bord met het opschrift 'Kantoor'. Als Rijksbetaalmeester ontving Beeling Brouwer hier cliënten aan wie het Rijk geld verschuldigd was. Na 1926 verviel deze functie, omdat betalingen vanaf dat moment via de girodienst gingen. Moeder en de drie kinderen staan ook op de foto: zoon Nicolaas op een fiets, zoon Sytze op een vliegende Hollander en het jongste kind, de in 1908 in Tiel geboren dochter Geertrui, op een driewieler. Op het balkon staan twee dienstbodes. Begin augustus 1915 vertrok het gezin naar Alkmaar. De nieuwe bewoner werd mr. G. Murman, die in 1908 als officier van justitie uit Arnhem naar Tiel gekomen was. Augustus 1914 maakte hij promotie en werd benoemd tot president van de rechtbank. Zeker al in 1917 had hij zijn intrek in De Scheering genomen. Dat kunnen we afleiden uit een curieus bericht in 'Ons Weekblad' dat in november dat jaar in zijn tuin een meisje van acht à tien weken oud als vondeling werd gevonden. De familie vertrok in 1927 naar Utrecht. De bekendste bewoners waren tussen 1931 en 1934 de Tielse arts dr C.J.J. Hoogenboom met zijn echtgenote.

Daarna kochten zij een huis in de Ambtmanstraat.

NAWOORD

Ik loop nog even terug naar de machtige plataan in de Violierstraat. Het avondlicht speelt door zijn groenen- de voorjaarskroon. De wind ruist door de enorme takken en als je goed luistert hoor je de fluisteringen van zijn belevenissen: De stemmen van de generaties met hun vreugde en verdriet, het kraken van de ratels van de kersenkeerders, het gehinnik van de paarden, het kroelen van de duiven, het geblaf van honden en het zuchtende zwoegen van de dienstbodes. Daarna het geluid van zagen die de vruchtbomen vellen, de zware hamers van de gebouwenslopers en de troffels van de bouwvakkers bezig aan de muren van nieuwe huizen. Uiteindelijk de stemmen van de scholieren, studenten, vakbondsleden en politiedienaren. De boom maakte het allemaal mee. Langzaam vervagen de herinneringen aan dit stuk vervlogen leven van gefortuneerden op hun landgoederen rond Tiel, zoals dat ook al gebeurde met villa Fruithof aan de Nieuwe Tielseweg en de Elzenpasch in het gelijknamige park.

Bronnen

- RAR, Bevolkingsregister
- J.H. van Uden, Hoe Tiel groeide, aflevering IV, De Scheering. In: De Waalbode, 4 september 1937
- Tielsch Stads- en Arrondissements Weekblad
- Nieuwe Tielsche Courant
- Ons Weekblad
- Tielsche Courant
- Website: Vereniging Oudheidkamer voor Tiel en Omstreken, straatnamen in Tiel; in voce Scheeringlaan
- Website: Wie was wie

📍 Villa Scheering, omstreeks 1915 (Collectie RAR)

GRENSPALEN BIJ HET TIELSE INUNDATIEKANAAL¹

De oproep eventueel ‘gemiste’ grenspalen bij de redactie te melden heeft effect gehad. De heer Jan Brilleman attenderde ons er op, dat bij het Inundatiekanaal in Tiel ook grenspalen voorkomen om aan te duiden dat het Inundatiekanaal militair terrein is. Daarom tevens in het kort de geschiedenis van dit verdedigingswerk als onderdeel van de Nieuwe Hollandse Waterlinie.

DE GRENSPALEN

De heer Brilleman heeft er vijf ontdekt langs de Inundatiedijk Noord en er zijn er wel meer dan honderd langs het gehele kanaal geweest. De aan de bovenkant op de hoeken schuin afgehakte vierkante hardstenen palen zijn aan de voor- en bovenkant voorzien van een ingehakte ‘O’ en daaronder van een eveneens ingehakt nummer, ter aanduiding dat het militair terrein is onder beheer van het toenmalige Ministerie van Oorlog.² Dat betekent dat langs het gehele kanaal dergelijke palen te vinden zouden moeten zijn, genummerd

📍 Grenspalen O 43 en O 103 (Foto's J. Brilleman)

📍 Op diepte uitbaggeren van het kanaal. Ca. 1881. Potloodtekening door onbekende auteur (Collectie RAR nr. 0663-0787)

vanaf nr. 1. Vele zullen verdwenen zijn door de in de loop der tijd verrichte werkzaamheden aan het kanaal of beschadigd en daarna verwijderd o.a. door de maaimachines. En voor zover ze bewaard zijn, vallen ze bijna niet op in het talud door het daar aanwezige hoge gras. Maar gelukkig heeft de heer Brilleman foto's gemaakt van dit militair-historische erfgoed, wat als onderdeel van de Nieuwe Hollandse Waterlinie toch zeker bewaard zou moeten blijven!³ Het betreft de paalnummers O 42, O 43 en O 103. Nog twee andere waren door het hoge gras (nog) niet te fotograferen. En tips voor andere ‘verstopte en/of vergeten’ grenspalen blijven natuurlijk welkom!

GESCHIEDENIS INUNDATIEKANAAL

Veel mensen zullen het niet beseffen dat het drie kilometer lange kanaal een militair object is en niet alleen voor de sportvisserij is bedoeld. Daarom een beknopte beschrijving van de geschiedenis van deze waterweg.⁴

In april 1870 werd het gemeentebestuur van Tiel door het Ministerie van Oorlog benaderd met het plan om een inlaatsluis met een inundatiekanaal naar de Linge in Tiel te bouwen. De verhoogde stand van het Lingewater zou het bij oorlogsomstandigheden mogelijk maken het gebied ten oosten van Asperen te inunderen (onder water laten lopen) als deel van de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Men was in Tiel daar niet echt tegen, maar de lokale Handels en Nijverheid Vereniging zond in 1872 een rekest naar de regering met de vraag het kanaal dichterbij de stad te laten beginnen en een schutsluis in plaats van een inundatiesluis aan te brengen, zodat ook scheepvaart van het kanaal nuttig gebruik zou kunnen maken. Eenzelfde verzoek deed het stadsbestuur in 1876. In beide gevallen werd daarop negatief gereageerd. In 1877 ontteigende de overheid al grond van de gemeenten Tiel, Wadenhoijen en Zoelen. In november van hetzelfde jaar was de laagste inschrijver op dit project de heer Wiegering voor fl. 497.000,- en vingen de graafwerkzaamheden aan onder regie der 'Kapitein Eerstaanwezend-Ingenieur' te Gorinchem. Vervolgens werden er in eerste instantie bruggen gebouwd bij de Ophemertsedijk, de Kruisstraat, de Oude Tielseweg en de Lingedijk. Nadat het kanaal na drie jaar graven voltooid was in 1880/1881, werden negen zogenaamde wachterswoningen gebouwd. De huidige (sluis)wachterswoning met de erbij staande bergplaats en schotbalkenloods werd in 1931 gebouwd en staat vermoedelijk op de plaats van zijn voorganger.⁵

OORLOG

Zoals hiervoor vermeld is het Inundatiekanaal in Tiel door het Ministerie van Oorlog aangelegd ter verdediging van Holland. Het kanaal kon de rivier de Linge vanuit de Waal van voldoende water

voorzien, zodat bij oorlogsdreiging de polders van de Culemborgerwaard en de Tielerwaard onder water gezet konden worden. In juli 1914, een maand na de moord op de Oostenrijkse troonopvolger, brak de Eerste Wereldoorlog uit. Nederland bleef neutraal maar het leger werd gemobiliseerd. Zodoende werd een detachement van 43 man infanterie uit Ede, die waren belast met de bewaking van het kanaal met de sluizen en bruggen, in Tiel bij burgers ingekwartierd. Intussen werden in het hele land de dienstplichtigen opgeroepen voor actieve dienst. De eerste kogel die werd afgeschoten in Tiel was een ongelukje bij het schoonmaken van een geweer, waarbij in het plafond werd geschoten. Triest was dat begin 1915 het driejarige kind van sluiswachter G.J. van Ojen het pistool van zijn vader had ontdekt en daarmee ging spelen en zich vervolgens door het hoofd schoot. Er was nog een schietincident in 1916 toen de wacht op een auto met kermisgasten schoot. Alleen een lekkende band was het gevolg; de dronken ingezetenen bleven gelukkig ongedeerd. Het bewakingsdetachement verliet, nadat er in november 1918 vrede was gekomen, de stad. Aan het begin van de Tweede Wereldoorlog, op 10 mei 1940, vestigde weer een groep Nederlandse militairen zich achter het Inundatiekanaal om het te verdedigen. Later staken ze het kanaal over en lagen ze in het Zandwijkseveld, ten noorden van Tiel. Ze waren afkomstig van Fort 't Spoel bij Culemborg en onder leiding van kapitein Jansen en luitenant Röder naar Tiel verplaatst.⁶

BIJZONDERE GEBEURTENISSEN

Al vanaf 1877 tijdens het graven van het kanaal kwamen er dodelijke ongevallen voor bij de werklieden en in later jaren was er regelmatig sprake van verdrinkingsgevallen en auto-ongelukken bij de bruggen. Ook recreatief kreeg het kanaal een

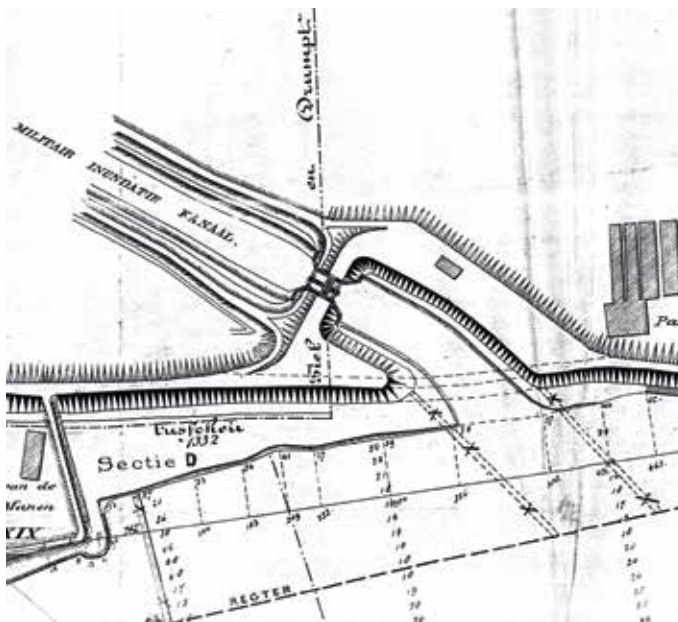
▲ Gezicht op het Inundatiekanaal tot het punt waar het in de Linge uitkomt (Foto Jan Bouwhuis)

functie want er werden jaarlijks, als in de wintermaanden het kanaal bevroren was, schaatswedstrijden gehouden en in de zomermaanden zwemwedstrijden. In juli 1911 had er tijdens de Tielsche Vliegweek een grote vliegdemonstratie plaats door ‘aviateur’ Marinus van Meel vanaf een weide, het ‘Eierland’ bij het kanaal. Er waren volgens de krant wel drieduizend mensen op afgekomen. Het werd geen succes. Het vliegtuig kon door het slechte weer niet opstijgen omdat de grond te drassig was.⁷ En natuurlijk werd er in het kanaal gevestigd. In de loop van haar bestaan werden er de noodzakelijke onderhoudswerken uitgevoerd. Behalve het noodzakelijke baggerwerk

werden aan weerszijden van het kanaal in de loop der jaren verwaarloosde onderwaterbanketten (schuin aflopende ondiepe stroken) verbeterd, zodat er weer oeverplanten kunnen groeien. Het Inundatiekanaal heeft zo zijn cultuurhistorische karakter van een strak, rechtlijnig watervoerend kanaal weer terug gekregen. Daarna zijn de waterstaatkundige kunstwerken aangepakt. De sluiswachterswoning ging over in particuliere handen. Nog in 2012 zijn de sluizen, inlaten en bruggen gerestaureerd. Door de dijkverzwaring werd noodgedwongen de inlaat bij de Waal aangepast. Intussen is het Inundatiekanaal met de sluiswachterswoning, de bergplaats (tegenwoordig

een nissenhut)⁸ die de oorspronkelijke bergplaats heeft vervangen en de schotbalckenloods een rijksmonument geworden. In 2021 werd het gehele complex als onderdeel van de 85 kilometer lange Nieuwe Hollandse waterlinie met de Stelling Amsterdam, voorzien van 45 forten, zes vestingsteden en twee kastelen, officieel erkend als nationaal erfgoed én geregistreerd als Unesco Werelderfgoed.

Laten we hopen dat de vijf door de heer Brilleman gevonden ‘militaire grenspalen’ voor de toekomst behouden blijven. Want vooralsnog ziet het er naar uit dat alle andere verdwenen zijn. Eigenlijk zouden de bewaard gebleven palen met de andere bekende grenspalen als monumentaal (klein) erfgoed geregistreerd moeten worden en jaarlijks op hun (nog) aanwezigheid gecontroleerd!

Ⓐ Omgeving inlaat vanaf de Waal in het Inundatiekanaal (Fragment van een kadasterkaart uit 1882)

Noten

1. Aanvulling op het artikel ‘Waar ligt de grens. Tielse grenspalen’. Verschenen in De Nieuwe Kroniek. Nr.1. April 2024. Pag. 20 t/m 23.
2. Dit ministerie bestond in de perioden 1815-1928 en 1941-1959. Het had de verantwoordelijkheid voor de landsverdediging (landmacht, vestingstelsel, legerorganisatie, personeel en wapenning). Per 1 september 1928 werd het ministerie verenigd met dat van Marine. Vanaf 1959 heet het ministerie van Defensie. (zie ook www.parlement.com)
3. Er is een kleine werkgroep, die aan de hand van de oorspronkelijke militaire kaarten de limietpalen rond de militaire objecten van de Stelling Amsterdam en de Nieuwe Hollandse Waterlinie opzoekt en weer zichtbaar maakt. Bij het ‘Kenniscentrum Waterlinies’ op Fort Vechten is een site gemaakt door René Vos voor de registratie van alle limietpalen.
4. De meeste informatie komt van www.mijn-gelderland.nl en de website www.detielenaar.nl/openbare-ruimte/2017/04/inundatiekanaal-tiel-op-weg-naar-werelderfgoedlijst-unesco/. Daar vindt u ook een linkje naar een korte film over het inundatiekanaal bij Tiel. www.youtube.be/7Qn7k0ZGCwc
5. Collectie bouw- en milieuvergunningen Tiel. Nr. 6645. (RAR) Hierbij is ook de bouwtekening van de woning gevoegd
6. Luitenant Röder werd later tijdens de gevechtshandelingen dodelijk getroffen. Zie: W. Veerman, Dagboekfragment van reserve kapitein G. Jansen,

fortcommandant van ’t Spoel etc. Artikel in Regionaal-historisch tijdschrift De Drie Steden. 2005/2. Pag. 75 t/m 82

7. Zie voor Van Meel: P. Schipper, ‘Kranige aviateurs en andere durfalten’. Artikel in De Nieuwe kroniek 2016/2. Pag. 35 t/m 39. N.M.F.Lathouwers en J.P.H. van Zoelen, Kent u ze nog...de Tielenaars. Zaltbommel 1974. Pag. 75
8. De nissenhut is in 1916 ontwikkeld door en vernoemd naar de Canadese kolonel Peter Norman Nissen. De huidige nissenhut zal in 1930 bij de bouw van de sluiswachterswoning zijn geplaatst ter vervanging van de oude bergplaats

Bronnen

- H. en J. Brand (red.), De Hollandse Waterlinie, Utrecht 1986
- B. Leenders, Inundatiekanaal in Tiel nu onderdeel van Unesco Werelderfgoed, Artikel in: de Tielenaar, 2 augustus 2021. (www.detielenaar.nl/nieuws/2021/08)
- Kalendarium van Tiel. Deel III en IV. Tiel 1993-2001
- Krantencollectie van de Koninklijke Bibliotheek (www.delpher.nl)
- Krantencollectie stadsarchief Tiel (Regionaal Archief Rivierenland)

(NOG) NIET TOT ZWIJGEN GEBRACHT

“Wij besluiten met de wens dat de Tielse beiaard nog vele jaren in de St. Maartenstoren zijn klanken over stad en omgeving mag uitstrooien”.

Met deze woorden besloot Jan van Alphen, Stadsbeiaardier van Tiel, zijn bijdrage aan de brochure die de Culturele Raad van Tiel in april 1968 liet verschijnen.

“Nog te weinig ingezetenen beseffen wellicht, welk een trots bezit onze stad met dit carillon rijk is” schreef de voorzitter van dit, al decennia geleden opgeheven adviesorgaan van het college, in voornoemde brochure. En dat zijn woorden die, nog maar kort geleden, uiterst actueel bleken toen zich binnen de gemeente Tiel, als eigenaar van ‘één der mooiste [carillons] van ons land, ja, zelfs van de wereld’, het idee ontwikkelde de functie van beiaardier weg te bezuinigen. Bezuinigingen zijn niet de enige bedreiging van de zingende torens in ons land. Elders in den lande doemen met enige regelmaat verhalen op dat, na klachten van nieuw aangekomen omwonenden, de geluidsmeters van de mensen van De Omgevingsdienst laten zien dat er geluidsgrenzen worden overschreden. Het gevolg daarvan is dat eeuwenoude klokken die vanaf hun plaatsing zonder ergernis bij omwonenden hadden geluid, er het zwijgen toe moeten doen. Dan moet het eeuwenou-

de gietwerk worden aangepast om aan de hedendaagse eisen van welzijn te voldoen. Of ze worden in ieder geval gedurende de nachtelijke uren het zwijgen opgelegd. Een bedreiging van die kant is in Tiel nóg niet zo erg groot want, de centrale kerk van Tiel met zijn toren ligt, vrij uitzonderlijk, niet midden in de binnenstad maar aan de rand ervan. Maar wie weet wat de bebouwing van het Bleekveld op zal leveren... Wellicht is het een idee in de koop- en huurovereenkomsten op te nemen dat de overeenkomst is ‘inclusief het accepteren van het al eeuwen lang gebruikelijke luiden van de klokken en het carillon!?’

De geschiedenis van de klokken in de toren van de St. Maartenskerk begint ruim vier eeuwen geleden, in 1552, toen de Kerkmeesters van de St. Maartenskerk in ‘s-Hertogenbosch zes ‘samenstemmende klokken’ lieten gieten, in 1554 aangevuld met nog eens drie kleine klokken. Samen met een in 1624 toegevoegde klok vormden zij een ‘tien-gelui’. Maar die rijkdom aan klokken, die ook een weerspiegeling was van de toenmalige rijkdom van de stad, was maar van relatief korte duur want nog geen twee eeuwen later kwam de stad in financieel zwaar weer. En dus werd op “23 Junij 1734 [...] een resolutie geformeerd” waarbij werd besloten twee van die tien klokken, de Walburga en de Vincentius, te verkopen aan koperslager Taaij voor het bedrag van 8 stuivers per pond. In totaal bracht de verkoop 302 gulden en 16 stuivers op aan ‘eenmalig geld’! Bijna anderhalve eeuw later, in 1881, werd de stedelijke financiële noodklok opnieuw geluid en werden drie klokken.

⚡ De overblijfselen van de Sint Maartenskerk vanaf de Hucht gezien. De klokken van het carillon zijn te zien (Collectie RAR)

De ‘Maria’, de ‘Martinus’ en de naamloze, in 1624 door Pieter Trier gegoten klok, te gelde gemaakt en ook deze kunstwerken (want dat zijn de gegoten klokken) werden omgesmolten om het leven waarschijnlijk te eindigen als kanonnen.

Aan het begin van de Tweede Wereldoorlog resteerden nog een ‘vier-gelui’, bestaande uit de ‘Salvator’ (uit 1552 en 2410 kg. zwaar), de ‘Ursula’ (1552 en 1427 kg.), de ‘Maria’ (tweede helft veertiende eeuw en 860 kg.) en de ‘Laurens’ (1554 en 378 kg.). De klok met de naam ‘Jezus’ was overigens spoorloos, verdwenen en wellicht is ook die gebruikt om er kanonnen van te gieten.

Na de oorlog werd het viertal Tielse klokken, voor een deel ernstig beschadigd, in Hamburg teruggevonden. Om ze weer ‘aan de praat te krijgen’ werden ze waar nodig hersteld. Dat bleek geen succes. De ‘Ursula’, die waarschijnlijk als gevolg van een granaatscherf stervormig was gescheurd, werd gelast en raakte zo ‘haar gouden stem kwijt’ en was daardoor zelfs als luidklok onbruikbaar. Ook de scheuren van de ‘Laurens’ werden gelast waardoor ook die klok ‘niet meer de oude’ was. Resteerden de ‘Salvator’ uit 1552 en de ‘Maria’ uit de tweede helft van de veertiende eeuw.

Tiel miste de stem van de toren. Het feit dat van de toren van de St. Maarten na de beschietingen in 1945 slechts een stomp resteerde weerhield de Tielenaren er niet van er een nood-klokkenstoel op te plaatsen waaraan de vier nog aanwezige klokken werden opgehangen. En vanaf november 1952 beiert de ‘Salvator’, vier eeuwen nadat zij werd gegoten, samen met haar zusters (waarvan er twee zwaar gehandicapt waren) weer over de toen nog steeds voor een aanzienlijk deel verwoeste stad! Maar voor de Tielenaren, die het rijke vooroorlogse klokkenspel in herinnering hadden, was het maar een pover gedoe.

☛ Het carillon boven aan de gevel van de horlogerie van mevr. Van Soelen, aan de Weerstraat 10. Het carillon heeft slechts een paar jaar gefunctioneerd. De juwelierszaak en horlogerie is later overgenomen door dhr. Kool die het carillon liet verwijderen (Collectie RAR)

Dat riep om actie!

In juli 1958 werd aan de winkelpui van juwelier Van Soelen aan de Weerstraat 10 een zogenaamde ‘voorslag’, een aantal klokjes dat geprogrammeerd luidt, bevestigd. De wethouder die de ingebruikname verrichtte ontving een ‘eerste gift’ voor het realiseren van een échte beiaard! Het duurde allemaal even, maar enkele jaren later, op 12 februari 1962, startte de Culturele Raad, op verzoek van het College van Burgemeester & Wethouders, een inzamelingsactie om een écht carillon te realiseren. Daarbij sprak burgemeester Stolk de legendarische woorden “Moge het Carillon in de St. Maartenstoren, moge dit unieke monument voor bevrijding en herstel, spoedig werkelijkheid worden”.

Al spoedig bleek dat de geraamde f 15.000 tot f 25.000 volstrekt onvoldoende waren om een fatsoenlijk carillon aan te schaffen want al enkele maanden later werd dat f 60.000 tot f 70.000 en toen eind 1966 (!)

de eindafrekening werd opgemaakt bleek er een bedrag van f 141.119,91 mee te zijn gemoeid! Maar toen had Tiel ook wat: een 46 klokken tellend, door de firma N.V. Eijsbouts gegoten carillon met een totaalgewicht van 13.803 kg. Als 47e klok was er de aloude Salvator die ook nu nog steeds haar bronzen klank als luidklok over de stad strooit.

Wie zou denken dat sponsoring of financiële adoptie iets is van deze eeuw komt bedrogen uit. Het geld voor het carillon van Tiel werd voor het overgrote deel bijeengebracht door bedrijven in en burgers van Tiel. In die tijd geen protest tegen de adoptie van klokken door 'vervuilers' als Shell en Esso (de vignetten van deze bedrijven staan op 'hun' klokken!) terwijl ook V&D, de PGEM, Tielse banken en spaarbanken, medici en apothekers van Tiel en de horeca en tal van particulieren, scholen, stichtingen en verenigingen hun steentje bijdroegen.

▲ Stadsbeiaardier J. van Alphen bij het in gebruik nemen van het Carillon (Collectie RAR)

5 september 1964 was een feestelijke dag. De St. Maartenskerk werd, na vrijwel twintig jaar buiten gebruik te zijn geweest, weer voor de eredienst benut en het carillon werd officieel in gebruik genomen door het spelen van het Wilhelmus door stadsbeiaardier Jan van Alphen. Een bijzonder moment ontstond toen de toentertijd alom bekende rechter en beiaardier Mr. Romke de Waard het door hem qua tekst en muziek vervaardigde lied 'Trouwe St. Maarten' presenteerde.

*Ziet hoe de toren van d'oude Sint Maarten
Statig nu weer boven Tiel zich verheft,
Ziet hoe markant in de wijde omtrek
Zijn silhouet ons van verre weer treft!*

*Blijf nu, fiere Maartenstoren,
Voor ons het zin'beeld van eenheid
en kracht,
Nu je zo fraai bent herboren,
Houd over Tiel weer de wacht!*

*Hoort hoe de toren van d'oude
Sint Maarten,
Jubb'lend nu zingt over 't Betuweland,
't Is of hij telkens vol blijdschap uitroep:
"Mijn bronzen hart kwam door burgerzin
tot stand!"*

*Zing nu, fiere Maartenstoren,
Zing voor je burgers en leef met hen mee,
Laat steeds je lied ons bekoren,
Zing nu in voorspoed en vree!*

Maar nog steeds was het benodigde geld niet bij elkaar. Daarom achtte de Culturele Raad het eind 1965 een goed idee om als afsluiting van de inzamelingsactie voor het carillon en tevens als kroon op het vele werk, een grammofoonplaat met opnamen van het Tielse carillon te laten maken. De beoogde oplage was 1.000 stuks en al bij de verkoop van 100 exemplaren, aangevuld met een aantal giften, zouden de directe kosten zijn gedekt! Het maken van een goede opname, vrij van de bijgeluiden van de met mensen en dieren gevulde stad en die van

de natuur, zoals blaffende honden en de wind, bleek nog wel 'een dingetje'. Op 9 november werd om 12 uur gestart met de door Phonogram verzorgde opnamen van het spel van stadsbeiaardier Jan van Alphen en diens collega Jaap van de Ende. Het bij elkaar opnemen van 6,5 minuten muziek zou uiteindelijk twaalf uur vergen. Kwetterende vogels, blaffende honden, kwakende eenden en het geluid van spelende kinderen bleken, ondanks de afzetting van de wegen tot ruim om de toren hun storende rol vervullen. Twaalf uur na de start, om middernacht zat de klus er op!

Het resultaat werd een 45 toeren plaatje, een zogeheten EP-tje, zowel mono als stereo afspeelbaar, met aan de ene kant, gespeeld door Jan van Alphen: 'Trouwe Sint Maarten' (van Mr. Romke de Waard), 'Allegro' (van Boudewijn Schepens) en 'Wilt heden nu treden' (uit Valerius' Gedenck-Clank) terwijl Jaap van de Ende de andere kant voor zijn rekening nam met: 'Trumpet Voluntary' (Jer. Clarke) en het 'Koraal Halleluja' (psalm 150 met de melodie van Maistre Pierre ca. 1561). Op de hoes stond een afbeelding van de toren van de St. Maarten in floodlight en op de pagina's 3 en 4 was een inleiding opgenomen over Tiel, het carillon en de op de EP gespeelde melodieën. De grammofoonplaat was bedoeld als visitekaartje van de gemeente Tiel en niet bestemd voor de handel. Op 21 december 1966 overhandigde de Culturele Raad niet alleen het eerste exemplaar maar eveneens de overige 999 aan het gemeentebestuur dat daarnaast ook nog de voor de hoes gebruikte ets van de toren van de St. Maarten ontving. De daaropvolgende niet-openbare verkoop van het plaatje bracht het verhoudingsgewijs hoge bedrag op van f 3.718,20!

Jan van Alphen zou beiaardier blijven tot zijn pensioen in 1980 waarna hij werd opgevolgd door de uit Zaltbommel

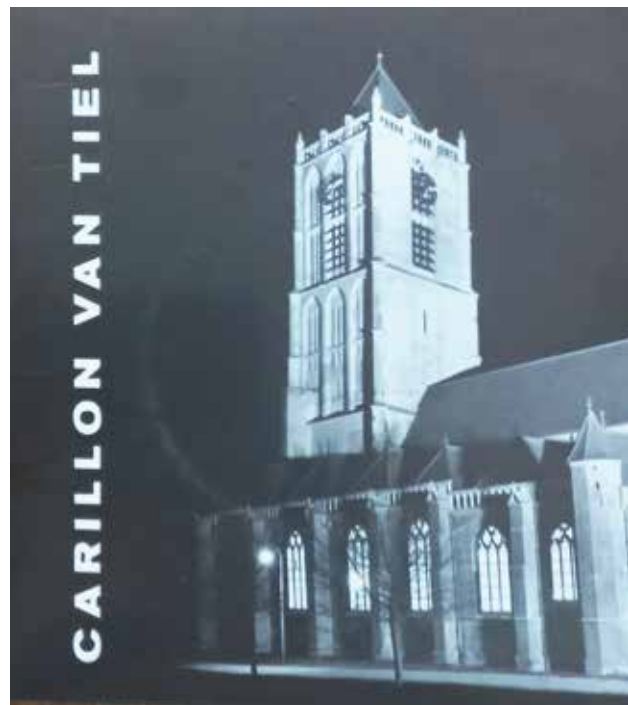
afkomstige Ru Stolk. Liefst 28 jaar beklom Ru Stolk iedere week (vaak enkele malen) de 182 treden tot aan de speelcabine. De in 2007 aangetreden beiaardier Wim Ruitenbeek heeft een duidelijke vernieuwing van het repertoire ingezet en zoekt de samenwerking met tal van muziekgezelschappen! De beiaard zingt en bloeit en hopelijk zal het gemeentebestuur van Tiel het in 1966 van haar bevolking ontvangen geschenk tot in lengte van jaren weten te waarderen. Want ook bij een carillon geldt: 'rust roest'.

Bronnen

- Het Carillon van Tiel, uitgave van de Culturele Raad Tiel, 1966
- Pierre van der Schaaf "Boven Tiel rijst Sint Maarten, zinbeeld van 't verleden ...", De Nieuwe Kroniek 2014

De EP is te beluisteren met de QR code of via www.oudheidkamer-tiel.nl/film/carillon.html

DAGBOEK VAN EEN VERPLEEGSTER

Johanna Gerritdina (Jo) Seckel werd geboren op 29 november 1919 in Almelo. Ze werd al op haar 16de jaar wees. Omdat in Tiel een zus van haar moeder woonde, verhuisde ze in december 1939 naar Tiel. Toen de Tweede Wereldoorlog uitbrak, was de 21-jarige Jo leerling-verpleegster in het Bethesda ziekenhuis in Tiel. Daar werkte ze gedurende de oorlog door om de patiënten -onder steeds moeilijkere omstandigheden- te blijven verzorgen. Omdat er al een Jo werkte, werd Johanna in het ziekenhuis Joke genoemd.

Het Bethesda ziekenhuis stond dicht bij de St. Maartenskerk, die in de laatste maanden van 1944 zwaar werd beschoten toen Tiel in de frontlinie lag. Het werd steeds gevaarlijker in het ziekenhuis. De patiënten werden eind 1944 verplaatst naar de kelder onder het ziekenhuis. De zusters gingen slapen in een schuilkelder in de tuin van het weeshuis. Toen Bethesda werd geraakt, werd het te gevaarlijk. Er volgde een verhuizing per bakfiets van het ziekenhuis naar het Ambtmanshuis en de kelder van de Ambachtsschool. De kraamkliniek werd verhuisd naar het PTT gebouw aan de Achterstraat.

De titelpagina van het dagboek

In de kelder van de Ambachtsschool opereerde chirurg Hoogenboom met beperkte middelen. Inmiddels waren de patiënten vrijwel alleen nog oorlogsgewonden. In januari 1945 kwam het bevel dat Tiel geëvacueerd moest worden. Het ziekenhuis werd verplaatst naar huis Mariënwaerd bij Beesd. In dit huis van de familie van Baron van Verschuer werd een noodhospitaal ingericht. Op de eerste verdieping werd geopereerd in de ruimte waar de leden van de familie Van Verschuer in gewone tijden thee dronken.

HET DAGBOEK

Rond de ziekenzorg gebeurde dus enorm veel in de laatste oorlogsperiode. Joke Seckel hield gedurende deze roerige tijd een dagboekje bij, waardoor we veel te weten komen over de dagelijkse gang van zaken. Haar aantekeningen beslaan de periode september 1944 tot juli 1945. Ze gaf het de titel mee 'Aan hen die van Sept. '44-Juli '45 Lief en Leed in en om Bethesda en Marienwaerd deelden'.¹

Joke wisselt in haar dagboek de optekeningen van haar waarnemingen over alles wat er gebeurde, af met gedichtjes. Aan de aantekeningen is te zien dat ze niet dagelijks zijn genoteerd, maar dat ze achteraf een periode beschreef.

We zien dat ze in september 1944 nog heel hoopvol was over een snel einde van de oorlog: *Goede berichten, de oorlog zal zó wel afgelopen zijn. En weet je, zuster Aaltje heeft de Engelsen al gezien... Morgen zijn we vrij!*. Er worden die dag foto's gemaakt, waarbij de geportretteerden papieren mutsen op zetten.

Onder die foto's willen ze zetten: *aan de vooravond van de bevrijding*. Joke plaatste er een gedicht bij.

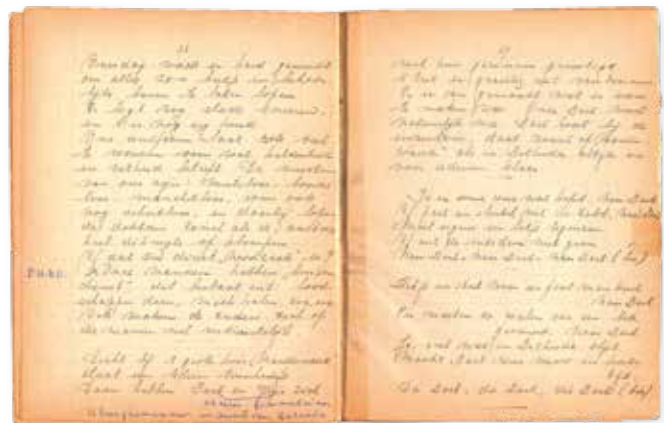
Al snel veranderde haar optimistische toon over de bevrijding. Op de verjaardag van directrice zuster Bina op 27 oktober wilde, ondanks het zingen van versjes, de feeststemming er maar niet in komen. Inmiddels werd Tiel geregeld met granaaten bestookt, iedereen had te veel zorgen. Diezelfde avond moesten de verpleegsters hard aan het werk, omdat er meerdere gewonden binnen kwamen. Ze beschrijft hoe men na de verhuizing naar de Ambachtsschool, zo goed en kwaad als dat ging alles steriel probeerde te houden: *Er komen nog elke dag gewonden binnen. Opereren in de Ambachtsschool gaat goed. Wel erg primitief, maar we redden ons. Uitkoken op butagas en verder de instrumenten steriel houden op formaline. Als we verband e.d. moeten steriliseren, moeten we naar de stadsbaas, dan gaat het in de oven.*

We lezen in haar dagboek veel over het gebrek aan middelen. Toen de patiënten in de kelder van het Bethesda ziekenhuis lagen, schreef ze dat alles vreselijk lastig was. *Er is geen licht en geen water.* En later in het dagboek vertelt ze dat het vaak niet mogelijk was om patiënten van een schoon laken te voorzien, hoezeer de dames van de huishouding en het linnen-goed ook hun best deden.

Maar de zusters lieten zich niet klein krijgen door het gebrek aan materiaal of door het gevaar in de omgeving. Het hele dagboek ademt een ongelofelijk monter en moedige houding. De wens om van alles het beste te maken voor de patiënten was groot. Zo werd in 1944 zelfs de kerst nog een beetje gevierd: *Kerstmis. Er wordt een extra kerkdienst in de kelder gehouden. De zusters hebben zoals ieder ander jaar weer verschillende liederen ingestudeerd die voor de patiënten gezongen worden.*

VERHUIZING NAAR MARIËNWAERDT

Naarmate de tijd vorderde, begon Joke zich steeds meer zorgen te maken dat er geëvacueerd zou gaan worden: *Vreselijk, we zullen hopen dat het zo ver niet komt, en dan in de winter.* Maar de zusters hadden al wel vast rugzakken genaaid, voor het geval het toch zou gaan gebeuren. De zusters hadden gehoopt en gebeden dat ze niet hoefden te evacueren. En dan zien we in het dagboek opgetekend staan: *Midden januari kwam onverbiddelek het bevel: evacueren! Zonder pardon (...)* *Op een koude januarimorgen stonden er enkele boerenkarretjes gereed om te beginnen ons naar onze plaats van bestemming (Mariënwaerd bij Beesd) te brengen. Angst en spanning stond op alle gezichten te lezen. Alles was in rep en roer.* Dokter Hoogenboom zorgde ervoor dat patiënten gespalkt waren. Met de eerste patiënten gingen ook enkele zusters mee om alles in het noodziekenhuis op orde te brengen. Toen directrice Zuster Bina richting Mariënwaerd ging, werd ze opgepakt door de Duitsers. Ze zou drie maanden in Utrecht gevangen blijven zitten. Operatie-zuster Aaltje nam in die tijd haar plaats in. Dankzij alle hulp bij de verhuizing konden ook het röntgenapparaat en de nieuwe sterilisator meegenomen worden. In het nieuwe onderkomen sliepen de zusters op zolder.

⌚ Ook de grote hulp van klusjesman van Bethesda, Bart Schreur, werd door Joke in dichtvorm beschreven.

Ze probeerden ook daar het beste van te maken, door het zo goed mogelijk op te ruimen. Die zolder was ook griezelig donker 's nachts. Joke maakte er een gedicht over.

Aan bijna alles was gebrek, dus lieten ook de uniformen inmiddels te wensen over. Ze schreef: *de meeste van ons zijn mutsloos, boordeloos, manchetloos en daarbij lopen de doktoren zowel als de zusters heel dikwijls op klompen.*

Maar met de saamhorigheid zat het goed: *We waren altijd blij als iemand die uit was geweest, weer behouden thuis kwam, want je kon nooit weten, 't was zo 'n gekke tijd. We leefden in die tijd dicht bij elkaar.*

Later werd dat weer anders, dat is aan één kant wel jammer, maar toch is het zo.

In een gedicht beschrijft Joke de wacht (nachtdienst) op Marienwaerd:

geen water - geen licht

geen kolen - geen gas

'k wou dat ik maar weer in Bethesda was

Een klein stompje kaars

Je moet er zuinig mee aan

anders kom je tegen de morgen

in donker te staan

Ik loop naar beneden

kom op kamer drie

O zuster, 'k ben blij dat ik u even zie

Ik kan heel niet slapen

heeft u soms een kruik?

Het tocht zo verschrikkelijk daar-

ginds door dat luik...

EINDELIJK BEVRIJD

De zusters waren blij dat het voorjaar werd. Niet meer die vreselijke kou. Toen volgde nog een goed bericht: zuster Bina kwam met Pasen vrij! Joke hoorde steeds meer positieve geluiden over een ophanden zijnde bevrijding. Ze hoorde op een dag lawaai buiten en daar was het goede bericht: *Er wordt gezongen, gedanst en gesprongen. 't Is VREDE!* De zusters haalden de vlaggetjes tevoorschijn die ze bewaard hadden en gingen in optocht door Beesd. Toen ze terug waren, dronken ze Saranto en gingen laat naar bed. *En we sliepen heerlijk.* Toen de eerste Canadezen op Mariënwaerd kwamen, was dat ook een hele belevenis. Die brachten sigaretten en chocolade mee en hadden een vliegtuigje, waarin zusters een vluchtje maakten *boven verbrand Tiel of boven Beesd's drevén.*

Na dit kortstondige feest moest er weer hard worden gewerkt. Nu moest het ziekenhuis in Tiel weer in orde worden gemaakt om terugkeer mogelijk te maken. En tussendoor moesten de leerling-verpleegsters hun examen leren. Alle zusters slaagden voor hun examen. Na maanden zwoegen, schoonmaken en herstellen, kon het ziekenhuis weer terug verhuizen naar Tiel.

De geslaagde verpleegsters. In het midden in het zwart Zuster Bina. Rechts van haar staat Jo (Joke) Seckel (Collectie RAR)

De operatiekamer
op Mariënwaerd
(Collectie RAR)

In de woorden van Joke: *En dan behoort de tijd op Mariënwaerd tot het verleden.*

Joke slaagde dus voor haar examen. Ze zou niet lang verpleegster blijven, want niet lang na de bevrijding trouwde ze, met J.W. (Jan) Rijnders. Ze kregen drie kinderen. Joke heeft altijd met veel plezier in de slijterij / wijnhandel gewerkt die ze samen met haar man had. Ze stond in de winkel en deed de boekhouding. Volgens haar dochter was ze geen huisvrouw en hield ze haar dochters ook voor om vooral een vak te leren. Haar man overleed in 1988. Het alleen zijn na zijn overlijden vond ze niet makkelijk. Ze is 94 jaar oud geworden. Toen Jo negentig jaar was, keek ze in 2010, voor het project 'Vrouwen in oorlogstijd' van Omroep Gelderland, terug op haar periode als verpleegster in de oorlog. In de televisieserie kwamen passages uit haar dagboek voor, tussen verhalen van andere verpleegsters. Een interview met haar staat in het boek. Over de vreselijke

dingen die de jonge vrouwen meemaakten zei ze, terugkijkend: "Als je jong bent, til je daar niet zo zwaar aan. Je doet gewoon je werk". Ze keek terug op een mooie tijd in haar leven, een tijd waarin ze een nieuwe vriendenkring kreeg en waarin ze heel hecht met haar collega's was. Haar dochter vertelde dat ze altijd bevriend is gebleven met de collega's waarmee ze in deze intense tijd had samengewerkt.

Noot

1. Zie voor een vlog over dit dagboek:
www.youtube.com/watch?v=7FUXba9OoV4

Bronnen

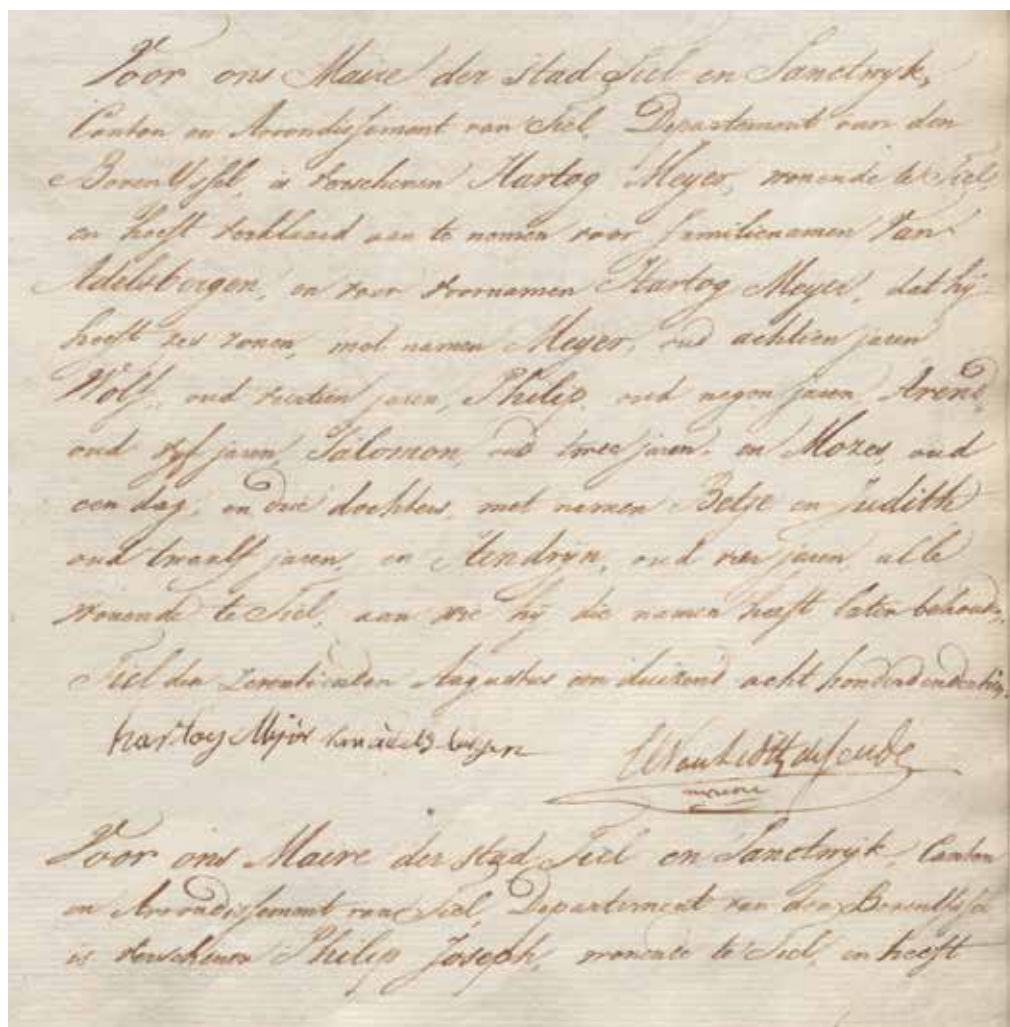
- Regionaal Archief Rivierenland 0039/605.
Dagboek van verpleegster Joke Seckel
- A. van Heiningen (red), Vrouwen in oorlogstijd, levensverhalen uit de periode '40- '45, Nijmegen 2010
- Regionaal Archief Rivierenland 0663/2088
- Gesprek met Herma Jongekrijg, juli 2024

‘DAAR DOE JE HET VOOR’

Het programma ‘Verborgen verleden’ trekt sinds jaar en dag per uitzending meer dan een half miljoen kijkers. Steeds meer mensen zijn geïnteresseerd in het ‘waar kom ik vandaan’ en dat is ook op micro niveau merkbaar.

Begin dit jaar kreeg de stichting Ter Navolging een mailtje uit de VS van Amerika van Eric Brooks. Zijn schoondochter had, na enig zoekwerk de website van de stichting

Ter Navolging Tiel opgespoord en daarop niet alleen het grafregister van de Joodse begraafplaats in Tiel maar ook de namen van enkele van diens voorouders aangetroffen. Niet als ‘Brooks’ maar onder de naam Van Adelsbergen. Tijdens zijn deze lente 2024 geplande verblijf in Nederland wilde hij graag een bezoek brengen aan het Tielse ‘Bet Olam’ (Huis van de Eeuwigheid).

Deel uit register van naamsverandering 1811-1813 (Collectie RAR)

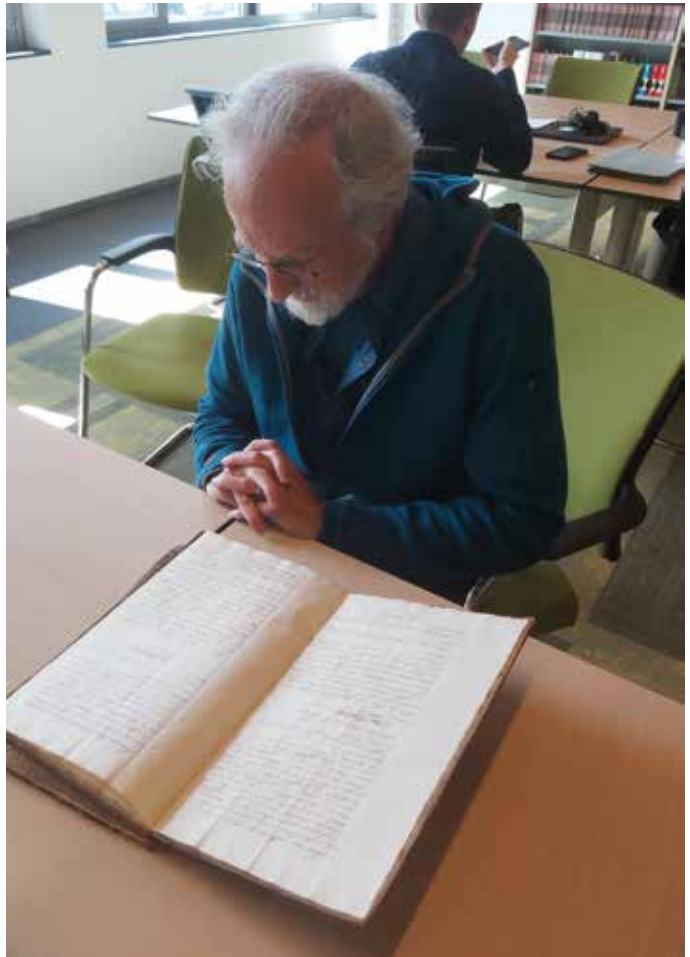
Daar bevinden zich maar liefst twaalf graven onder de naam Van Adelsbergen waarvan zelfs zeven met een 'matseve' (grafmonument)! Bijzonder bleek dat het oudste graf van de in 1733 in Emmerich (Dld.) geboren en op 23 februari 1828 in Tiel overleden Salomon Benjamin van Adelsbergen was. Deze woonde, met zijn vrouw Hendrijn Esther Philips (ca. 1770 – voor februari 1828 overleden) en hun vier zonen en een dochter, in Buren waar Hendrijn (zeer waarschijnlijk) haar laatste rustplaats vond op de Joodse begraafplaats aan de Aalsdijk. Decennia later kwam één van diens nazaten in de VS terecht en heeft daar de naam 'Brooks' aangenomen. Tijdens hun bezoek aan Tiel legden Eric en zijn vrouw Rita, naar goed Joods gebruik, steentjes op de 'matsevot' van zijn voorouders.

Alvorens naar het, van een nieuwe informatiebordje voorziene, oude Burense 'Bet Olam' af te reizen, werd een bezoek gebracht aan het Regionaal Archief Rivierenland. Daar kreeg Eric het 'Register van de Israëlitische gemeente Tiel' in handen waarin het volgende was opgenomen: "Voor ons, Maire der stad Tiel en Sandwijk, ..., is verschenen Hartog Meijer, wonende te Tiel, en heeft verklaard aan te nemen ... familienamen Van Adelsbergen en ... voornamen Hartog Meijer."

Het document werd op 18 augustus 1813 ondertekend met de naam Hartog Mijer (!) van Adelsbergen.

Is er iets mooiers voor vrijwilligers als je nazaten van mensen die op 'jouw' begraafplaatsen liggen op zo'n manier gelukkig kunt maken!?

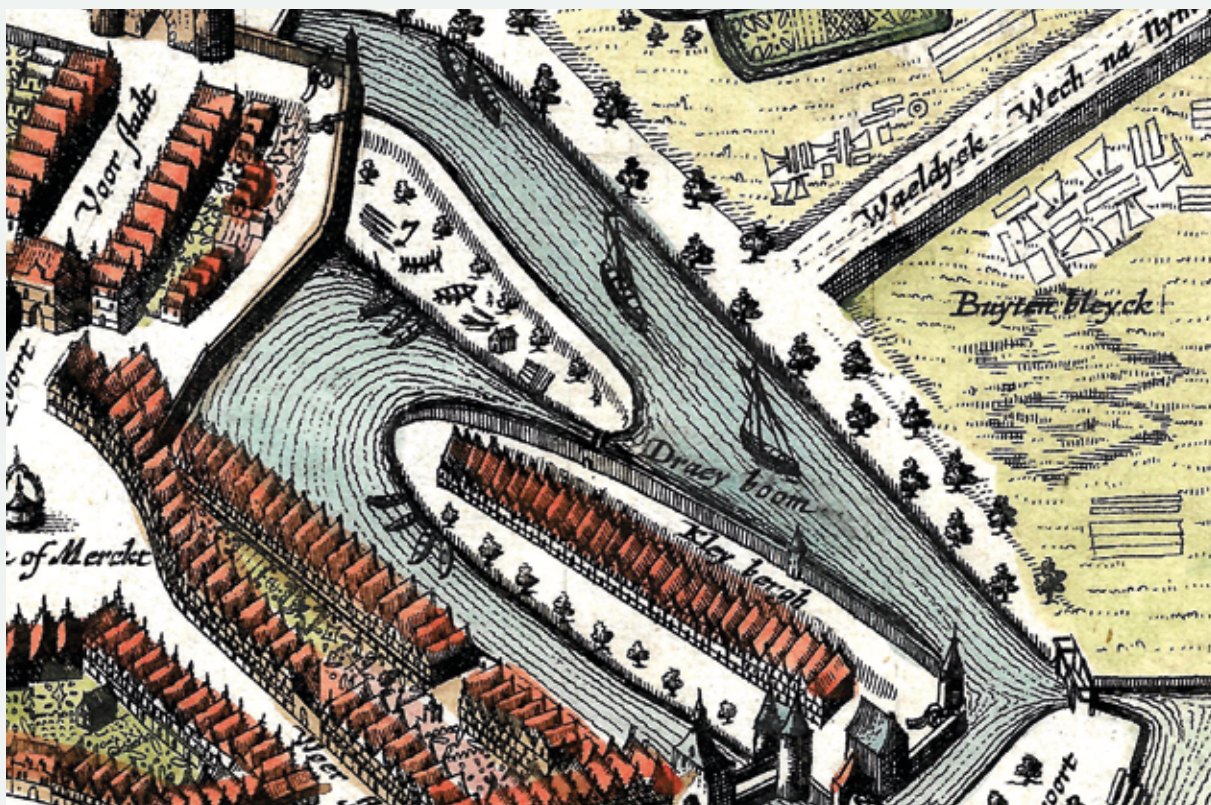
Met dank aan Wim Veerman die mij op het spoor heeft gezet van het register.

Eric Brooks in het archief (Foto auteur)

ELF KEER DE OUDE HAVEN

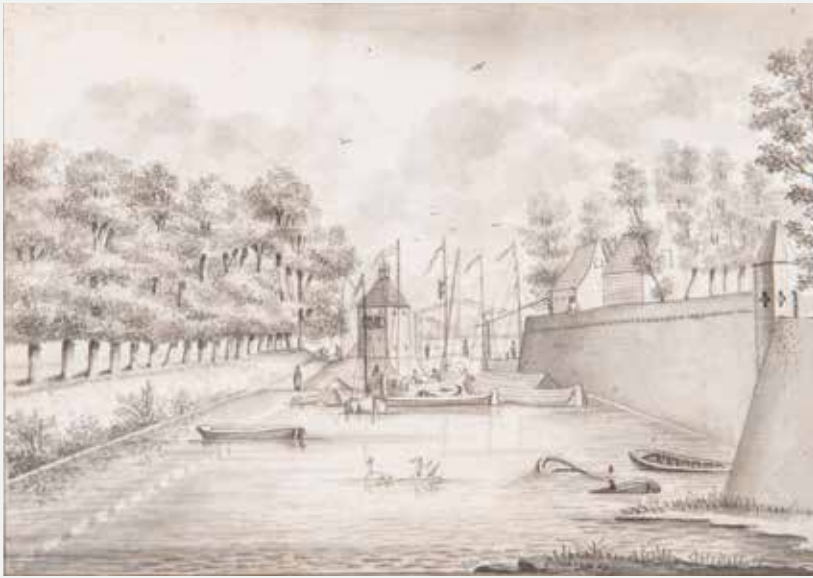
Van veel plaatsen in Tiel kan men stellen, dat ze veranderd zijn.
Aan de hand van beelden is mooi te volgen hoe dat gebeurde.

De haven van Tiel vóór 1646

In 1649 gaf Joan Blaeu een plattegrond van Tiel uit. Opmerkelijk genoeg gaf deze kaart toen een situatie weer, die juist was verdwenen. Tot 1646 was de middeleeuwse haven van Tiel nog aanwezig. Toen begon men deze te dempen en werd het Plein aangelegd. Op de kaart van Nicolaas van Geelkerken (een kopie van Blaeu) is te zien, dat de haven van Tiel uit twee delen bestond. Links de middeleeuwse haven die in 1646 werd gedempt. Rechts, waar men ook enkele grotere schepen ziet, was een deel van de stadsgracht al in gebruik als haven. Rechtsonder is de ophaalbrug te zien die over de uitgang naar de Waal lag. Het stuk water tussen de Santwyckse Poort en de Kleybergsche Poort werd vanaf 1646 de eigenlijke Tielse haven, die later de 'oude' haven zou worden.

(Detail uit de stadskaat van Nicolaas van Geelkerken/Collectie Emile Smit)

De Tielse haven in 1792

Mej. A.J.M. van Eijnden maakte in 1792 een tekening van de Tielse haven, gezien vanaf de Zandwijkse Poort. Rechts is aan de stadsmuur te zien, dat de haven eigenlijk een deel van de stadsgracht was. In de verte is de ophaalbrug te zien, waar de uitgang naar de Waal was.

(Collectie Flipje en Streekmuseum Tiel)

De Oude Haven in 1882

Na het hoogwater van 1861 werden bij Tiel de nodige waterwerken verricht. Eén daarvan was de aanleg van een Nieuwe Haven langs de Echteldsedijk. Van de Oude Haven werd de mond bij de ophaalbrug gedempt evenals een deel van de haven. In de Havendijk die tussen de Oude en de Nieuwe Haven lag, kwam een nieuwe ophaalbrug. Die is op de foto uit 1882 geheel rechts te zien.

(Collectie Smit/Kers)

De bootverhuur van Koos van Elk in 1906

Eigenlijk was de Oude Haven al vóór 1900 nog nauwelijks voor gewone schepen bereikbaar. Wel konden kleine roeiboten nog onder de brug door via de Nieuwe Haven de Waal op varen. Daarvoor exploiteerde Koos van Elk in de Oude Haven een bootverhuur, waarvan vooral scholieren van de Tielse HBS en het Tielse gymnasium ruimschoots gebruik maakten.

(Collectie Emile Smit)

Blik richting Waal in 1908

De fotograaf ging in 1908 nagenoeg op dezelfde plaats staan als de tekenares in 1792. Het is goed te zien, dat de haven aanzienlijk kleiner was geworden. Waar ooit nog een deel van de haven was geweest, stond sinds 1878 de zoutziederij van G.J. Koels.

(Collectie Smit/Kers)

De brug naar de Nieuwe Haven in 1910

In 1900 werd de houten ophaalbrug tussen de Oude en de Nieuwe Haven vervangen door een vaste ijzeren brug. Die brug is op deze ansichtkaart uit 1910 te zien. In de verte stond de in 1945 verwoeste Tielse watertoren.

(Collectie Smit/Kers)

De Oude Haven in 1912

Het einde van de haven kwam in 1912, toen de brug in de Havendijk tussen de Oude en de Nieuwe Haven verdween. In 1913 moest Koos van Elk met zijn bootverhuur verhuizen naar de Nieuwe Krib aan de Waal. De Oude Haven werd nu een afgesloten water. De stadsmuur was nog wel merendeels intact. Iets links van het midden stond het logement van 'Gekke Merrie', waar merendeels kunstenaars een onderkomen vonden.

(Collectie Smit/Kers)

Het spoor van de puinexpres in augustus 1945

Al in 1918 stelde een Tiels raadslid voor om gedemobiliseerde soldaten die geen werk vonden, als werkverschaffing de Oude Haven te laten dempen. Dat gebeurde niet, maar in de jaren '30 werd een deel van de haven door werklozen dichtgegooid. Toch was er nog voldoende ruimte over om in 1945 het puin van verwoest Tiel in de Oude Haven te storten. Hier eindigde het smalspoorlijntje, waarmee in de maanden juni-augustus 1945 het puin werd afgevoerd.

(Collectie Smit/Kers)

Het oorlogsmonument in 1950

Min of meer symbolisch werd in 1950 op het puin van verwoest Tiel het oorlogsmonument geplaatst, dat via inzameling onder de Tielenaren was gefinancierd. Het was vervaardigd door Wim van Hoorn. Het beeld werd op 4 mei 1950 onthuld door mevrouw Laagwater-van Scherpenzeel, de weduwe van de omgekomen verzetsstrijder G.J. Laagwater.

(Collectie Smit/Kers)

Het park aan de Oude Haven

Vanaf de Havendijk kijken we in 1958 op het park met het oorlogsmonument en het pas gebouwde politiebureau. Deze situatie zou blijven bestaan tot 1997.

(Collectie Smit/Kers)

De Oude Haven als parkeerplaats

In de jaren '90 werd het politiebureau gesloopt en er kwam een groot appartementencomplex voor in de plaats met winkels er onder. Om voldoende parkeerplaats te krijgen werd het park op de Oude Haven vervangen door een parkeerplaats. Het oorlogsmonument verhuisde in 1997 naar de Sint-Maartenskerk.

Op deze dronefoto van Jan Bouwhuis uit 2021 is niets meer te zien dat aan een haven herinnert.

(Foto Jan Bouwhuis)

ZOMAAAR EEN VONDST OP EEN BETUWSE AKKER: EEN WETSTEEN UIT DE ROMEINSE TIJD

Wel vaker struin ik over deze akker waar al tientallen gelukzoekers met hun metaaldetectors mij voorgingen. De locatie aan de Hennisdijk in Buren is eenvoudig te herkennen als een archeologische vindplaats; de donker verkleurde grond gelaarde met scherfjes die na vele seizoenen ploegen zijn verworpen tot kruimels in de zavel. Toch maar weer eens goed kijken wat er vers is opgeploegd en na bijna tweeduizend jaar voor het eerst het daglicht ziet. Ik rommel wat op de plek waar de grond het donkerst is en waar de meeste scherven liggen.

Al snel komt er een langwerpige gladde steen in het vizier en nadat ik de losse grond eraf veeg, ontwaart zich een bijzonder artefact. Een wetsteen met een visgraatversiering. Duidelijk is dat de steen van ver is gekomen. Dit soort steenmateriaal tref je nooit van nature aan in de rivierklei.

DE LEEFGEMEENSCHAP

Stel je voor: een handelsreiziger met een muilezel op pad langs steden en dorpen met in zijn waar ook wetstenen. Eenvoudige stenen zonder visgraat

maar ook het onderhavige model van het beste steenmateriaal om te slijpen en de visgraat-inkervingen voor een optimale grip. De vondst vormt samen met eerdere toevalstreffers op dezelfde akker een mooi beeld van de leefgemeenschap daar op de vruchtbare stroomrug. Veel botmateriaal van vee, eenvoudig aardewerk maar ook het luxere Romeinse serviesgoed samen met een spinklosje en een deel van een eestvloer, tonen ons boerenfamilies die daar generaties lang, min of meer zelfvoorzienend hebben geleefd. Zelf je schuurwoning bouwen, je eigen kleding maken, je voedsel prepareren voor de aanstaande winter, graan verwerken tot pap of misschien zelfs brood. Voor het drogen van het graan diende zo'n eestvloer. Een dikke stenen vloer met ronde gaten met daaronder een eesthaard die zorgde voor een warme luchtstroom. Zo kon het graan dat gevoelig is voor schimmels, snel gedroogd worden.

DE WETSTEEN

Uit bronnenonderzoek blijkt dat er in de wijde regio diverse vergelijkbare vondsten zijn gedaan.

▲ Wetsteen met visgraatversiering (Foto auteur)

▲ (Tekening auteur)

Er waren zoveel slijpstenen in omloop dat overal waar het toenmalige Romeinse Rijk zich uitstrekte, wetstenen worden gevonden. In het streekmuseum in Tiel bevindt zich bijvoorbeeld een eenvoudige gladde slijpsteen. Naast regionale vindplaatsen zoals in de buurt van het Romeinse castellum Meinerswijk en in Limburg, springt de gezamenlijke vondst van 41 vergelijkbare wetstenen in Colonia Ulpia Traiana (Xanten) eruit. Deze stenen zijn uitgebreid gedocumenteerd en gedateerd in de eerste en tweede eeuw. De wetstenen zijn, behoudens enkele gebroken fragmenten, tussen de 27,5 en 20,2 cm lang. Aangezien het exemplaar uit Buren slechts 10 cm lengte heeft, is duidelijk dat het hier om een gebroken steen gaat. Als je de wetsteen goed bestudeert, valt op dat deze niet alleen de gebruikelijke onderzijde maar tevens de bovenkant en zelfs het breukvlak zijn toegepast als slijpvlak of als vijzelsteen. Voor zo'n nuttig attribuut was natuurlijk niet zomaar een ander exemplaar beschikbaar en er werd bijna dagelijks gebruik van gemaakt. Men moest roeien met de riemen die men had en bleef het gehavende gereedschap gebruiken.

DE HERKOMST

Het steenmateriaal is een optimale combinatie van harde en zachte componenten. De juiste korrelgrootte en de sterkte stonden garant voor een

duurzaam gebruik. Dit brengt met zich mee dat er werkplaatsen ontstonden daar waar de juiste stenen gedolven konden worden. Er zijn drie plaatsen in noord Gallië alwaar wetstenen gefabriceerd werden. Op deze plekken in de Belgische en Franse Ardennen vindt men zandsteen en siltsteen. Zandsteen is grofkorrelig, vrij zacht en slijtgevoelig. Het siltsteen zit tussen zandsteen en kleisteen (schalie) in en is gladder en slijtvaster. Dit is het materiaal van de steen van onze akker en het blijkt dat deze producten alleen werden gemaakt in Châtelet sur Sormonne in de Franse Ardennen. Daar komen de wetstenen uit Xanten en ook de steen uit Buren vandaan. Handel over deze afstand is zeker geen record. Er worden in de Betuwse klei ook bodemvondsten gedaan die van duizenden kilometers ver komen. Het blijft een bijzonder gevoel als je zo'n eenvoudig artefact van de akker raapt en je je voorstelt hoe het leven zich toen heeft afgespeeld. Met eenvoudige middelen en met een noodzakelijke zelfredzaamheid doorstond men stortbuien, winterkou en andere malheur. Bewondering dwingt zich af.

Bronnen:

- Johanna Jäger: Ein Sammelfund frükaiserzeitlicher Wetzsteine aus der Colonia Ulpia Traiana
- Aurélie Thiébaux, Marc Feller, Bruno Duchêne, Eric Goemaere: Roman whetstone production in northern Gaul

♣ Spinklosje (Foto auteur)

♣ Fragment eestvloer (Foto auteur)

EREPENNING VOOR MARTIN VAN DER MARK

Tijdens de ledenvergadering van de Oudheidkamer op 16 april jl. nam Martin van der Mark afscheid als voorzitter. Martin was zeven jaar voorzitter en daarvóór was hij twee jaar penningmeester.

Het is zeker niet zó dat een scheidend voorzitter bij zijn afscheid qualitate qua de erepenning van de vereniging krijgt. Toch vond het verenigingsbestuur, dat hij deze onderscheiding hoorde te krijgen.

Martin was namelijk een voorzitter die veel meer deed dan een vereniging mag verwachten. Zijn verdiensten werden in de laudatio opgesomd:

- Dankzij de enorme inzet van Martin van der Mark kon in 2018 de Open Monumentendag in Tiel herleven en tot heden succesvol worden voortgezet.
- In de beleidsvoornemens van de vereniging was het voor Martin als oud-onderwijsman belangrijk de jeugd te betrekken bij de vereniging. Het tot stand komen van een prijs voor de beste profielwerkstukken op het Lingecollege Lyceum was hier een voorbeeld van.

- Allerlei projecten in de openbare ruimte kwamen mede door zijn initiatieven tot stand. Daarbij mogen worden genoemd: het plaatsen van nieuwe ANWB-informatieborden, de Pen en Penseelroute en het aanbrengen van historische foto's op containers in de Tielse binnenstad.
- Als voorzitter was Martin van de Mark vooral samenbindend. Hij heeft een vlotte en vriendelijke stijl van leiding geven hetgeen de sfeer in vereniging en bestuur zeer ten goede kwam.
- Door het uitbrengen van een Nieuwsbrief werden de leden regelmatig op de hoogte gesteld van de diverse activiteiten.

Het resultaat van dit alles was een grotere naamsbekendheid en een flinke stijging van het ledental, van 460 naar 580 in die zeven jaar!

De Oudheidkamer zal nog niet helemaal zonder Martin verder hoeven te gaan. Hij blijft vooralsnog actief in de organisatie van Open Monumentendag. Verder houdt hij zich bezig met de voortgang van de Van der Capellenlezing.

Links Martin van der Mark (Foto Jan Bouwhuis)

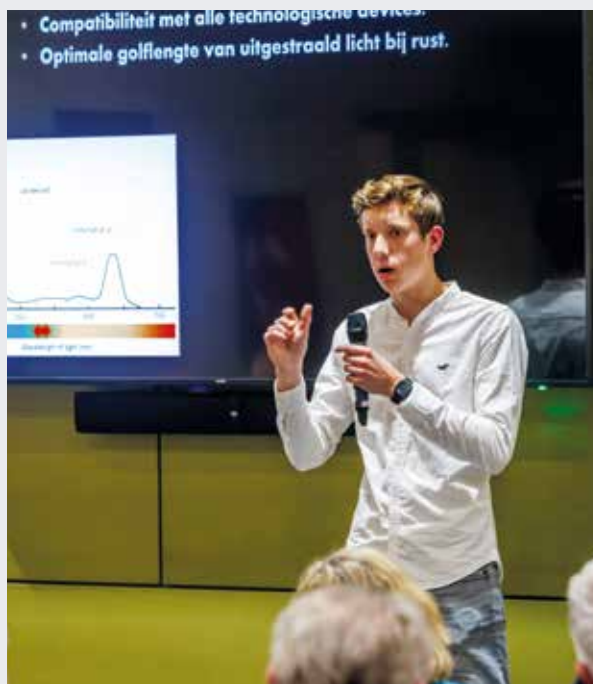
JONG TALENT AAN HET WOORD

Drie jongeren mochten na de ledenvergadering op 16 april de leden laten zien wat zij konden presteren.

Als eerste kwam Ruben Voorneveld aan het woord. Zijn profielwerkstuk voor VWO werd eerder dit jaar door de jury gekozen als beste werkstuk op het Lingecollege Lyceum. De titel van zijn werkstuk was 'Thomas Edison, a genius or a destroyer'. Het thema was niet een biografie van de Amerikaanse uitvinder, maar de vraag, of zijn uitvinding van het elektrisch licht niet een ramp voor het leefmilieu van dier en plant is geweest. Ruben toonde aan de hand van cijfers aan dat de overvloed aan kunstlicht en het gebrek aan duisternis groot nadeel voor onze leef-omgeving bieden. Bovendien liet hij een klein stukje van een oplossing zien. Hij had zelf een straatlantaarn ontwikkeld die door middel van sensoren en de schijnrichting veel minder onnodig licht verspreidt. Ruben liet de beelden van een prototype zien en de zaal reageerde daarop enthousiast.

Na het verhaal van Ruben reikte wethouder Frank Groen hem de OKT-prijs uit. Dat de keuze van de jury een zeer terechte was, toont het feit aan, dat het profielwerkstuk van Ruben Voorneveld kort na de ledenavond van de Oudheidkamer in Nijmegen ook werd gekozen voor de prestigieuze Van Melsenprijs. Deze prijs wordt elk jaar uitgereikt aan leerlingen die binnen hun profielwerkstuk op het gebied van eigen experimenteel onderzoek een bijzondere prestatie hebben geleverd.

Na Ruben kwamen Fien van de Water en Nikki Wu aan de beurt. Zij hadden zich bij het bestuur van de Oudheidkamer gemeld met de vraag, of zij daar een opdracht in het kader van het examenvak VWO Onderzoek en Ontwerpen (O&O) konden maken. Juist in die periode had de vereniging een heleboel natuurkundige objecten van het Lingecollege Lyceum overgenomen. Die werden onder leiding van Toine Bäcker gerestaureerd en geïnventariseerd. Nikki en Fien maakten eerst een theoretische opzet over de vraag, hoe deze zaken gepresenteerd konden worden. In de praktische uitvoering die bij

▲ Ruben Voorneveld (Foto Jan Bouwhuis)

▲ Links Nikki Wu, rechts Fien van de Water (Foto Jan Bouwhuis)

het schoolvak hoort, de zogenaamde 'meesterproef', konden zij vervolgens ook een kortdurende expositie in het Flipje- en Streekmuseum inrichten. Van dit alles lieten zij de opzet en de beelden zien.

DE SCHATKAMER VAN TIEL

De vaste tentoonstelling dompelt de bezoekers onder in de wereld van de archeoloog. De grote visuals uit de verschillende tijdsperiodes (de Steentijd, Bronstijd en Romeinen) bieden niet alleen sfeer maar ook waardevolle context. De tentoongestelde vondsten zetten scherp af tegen de donkere achtergrond, waardoor je je werkelijk in de archeologische schatkamer van Tiel waant. Iedere periode krijgt interactieve elementen en filmpjes. De filmpjes zijn van zowel archeologen als personages uit die tijd die toelichting geven over de vondsten en de interpretatie of het leven. Het eerste blok richt zich op de vondsten van Tiel Medel uit steentijd. Op Tiel Medel hebben archeologen een nederzetting uit de Steentijd ontdekt, een vondst die buitengewoon interessant is. De vondsten dateren tussen de 6000 en 4000 jaar oud. Opvallend is dat men eerder boer lijkt te zijn geworden dan eerder werden gedacht. Onder-tussen jaagden en verzamelde deze groep eerste boeren ook nog. Dat accent zie je ook goed op de Visual op de achtergrond bij dit blok, de dame heeft jachtgerei in haar handen, maar er staat ook een houten huis in de achtergrond. Wat in Tiel vooral opvalt, is de nadruk op veeteelt. Hoewel er zeker sprake was van landbouw met diverse graansoorten, is het bijzonder dat tamme varkens moedwillig of per ongeluk werden gekruist met wilde zwijnen; dit biedt echt een nieuw inzicht. Rond 2000 voor Christus werd het eerste metaal in Nederland gebruikt: brons. Het is sterk en glimt als goud. Mensen maakten er wapens, gereedschap en sieraden van. Vuursteen werd nog wel gebruikt maar brons werd al snel het belangrijkste materiaal. Daarom spreken we van het begin van een nieuwe tijdsperiode: de bronstijd! In de bronstijd waren de meeste mensen hier boer. Ze hielden run-deren, schapen, geiten en varkens. Hier gaan we natuurlijk onze grafheuvel met zonnekalender presenteren. Zo'n groot heiligdom met zonnekalender uit het begin van de bronstijd werd nog niet eerder

gevonden in Nederland. En de visual geeft natuurlijk een schitterende sfeer van het heiligdom. Langs de lijnen van de zonnekalender zijn veel vondsten gedaan, waaronder een speerpunt, een kraal en een graf vol vrouwen. Deze zijn natuurlijk allemaal te zien in de vitrines. Om de relatie met de heuvel te verduidelijken, streven we naar het maken van een 3D-model van de grafheuvel en zijn omgeving. Met behulp van een lampje kun je de zichtlijnen verlichten en zelf ontdekken op welke wende de vondsten liggen. Bij de boerderij naast de heuvel zijn talloze weefgewichten ontdekt. Maar hoe functioneert zo'n weefgewicht eigenlijk? Dat kun je zelf ervaren door te weven zoals in de bronstijd.

Vanaf de bronstijd maken we een grote sprong naar de Romeinse tijd. In de Romeinse tijd raakte het gebied rondom Tiel steeds meer 'geromaniseerd'. Dat betekent dat Romeinse invloeden zich verspreidden en de lokale cultuur beïnvloedden. Niet alleen de opgravingen in Tiel Medel, maar ook die in Passewaaij zijn belangrijk om dit te begrijpen. Je ziet daar veranderingen op cultureel vlak, zoals in taal, religie en bestuur. Dit laat zien hoe het gebied steeds meer werd opgenomen in het Romeinse rijk. Een mooie vondst hier is bijvoorbeeld het beeld van de god Jupiter. Dergelijke objecten worden bij hoge uitzondering in Nederland aangetroffen en zijn dan vaak afkomstig van villa's of tempels.

Momenteel zijn we bezig met de verdere uitwerking van de inrichting, zoals het opstellen van de tentoonstellingsteksten en aanvragen van bruiklenen. We nodigen jullie allemaal van harte uit om het eindresultaat te komen bekijken vanaf 11 december in het Flipje en Streekmuseum.

Naschrift redactie: nieuwe website. Wie nu al meer wil zien over archeologische vondsten, en vooral over de zonnecalender van Tiel, kan terecht op een nieuwe website. Op 20 juni jl. (de zonnewende dag) presenteerde de gemeente Tiel de site 'gevonden-verhalen.nl'. Wetenschappers hebben met behulp van de vondsten een verhaal samengesteld over het leven in de bronstijd. Op de website zijn verhalen, filmpjes en zelfs een bouwplaat van de zonnewijzer te vinden.

BOEKBESPREKINGEN

Klaas Tammes, *Verlicht liberaal in drielig grijs: het leven van Molly Geertsema (1918-1991)*, Prometeus, Amsterdam 2024. 328 p. ISBN 978-90-446-5528-5. € 27,50.

Dit boek beschrijft het leven van Molly Geertsema: een bestuurder die, bijna als enige, op alle niveaus van Nederland actief is geweest, zowel op gemeentelijk, provinciaal en landelijk niveau. Hij was o.a. burgemeester, lid van de Eerste en de Tweede Kamer, fractievoorzitter, politiek leider, minister, vicepremier en Commissaris der Koningin. Hij was een liberaal die zich thuis voelde aan de linkerkant van VVD. Als politiek leider was hij de voorganger van Hans Wiegel. Geertsema was ook zeer actief in de strijd voor gelijkberechtiging van homoseksuelen. Aan het eind van zijn leven gaf hij toe dat hij zich meer dan alleen uit belangstelling tot die wereld aangetrokken voelde. Tammes beschrijft Geertsema als een unieke, autonome en karakteristieke persoonlijkheid die geen blad voor de mond nam. Mede hierdoor werd Geertsema bijna driemaal voor zijn uitspraken voor de rechter gedaagd. De auteur beschrijft zijn leven en allerlei (opmerkelijke) gebeurtenissen aan de hand van een hoofdingeling op woon- / werkplaatsen; daarbinnen worden via korte thema's aparte gebeurtenissen en situaties besproken. Het laatste hoofdstuk beschrijft kort uiteenlopende reacties na zijn overlijden; dan blijkt dat zijn bestuurlijke en politieke optreden door menigen anders ervaren wordt.

ROC Rivor, *Wat ben je mooi*, ROC Rivor, Tiel 2024. 76 pag. Misschien nog te krijgen via ROC Rivor. www.rocrivor.nl

Via 30 grote, prachtige portretfoto's en hun persoonlijke verhaal, wordt een beeld geschetst van mensen die op latere leeftijd Nederlands hebben geleerd. Dit had verschillende oorzaken: ze konden niet zo goed meekomen op school, ze zijn in het buitenland opgegroeid of de Nederlandse taal was niet hun moedertaal. Ondanks de kritiek die deze mensen soms kregen, hebben ze de stap gezet om als volwassene de Nederlandse taal te gaan leren lezen, schrijven en praten. Zo is er het verhaal van de 37-jarige Zahra, gevlucht uit Iran. Zij wil graag de Nederlandse taal leren omdat ze ervan houdt met anderen te communiceren. De 53-jarige Joke was als kind altijd aan het reizen, daarom ging ze niet naar school en leerde daardoor geen Nederlands. Ze is er nu trots op dat ze kan lezen en schrijven. De 27-jarige Daniëlle oefent ieder vrijdagmiddag met een Taalmaatje om zo beter te kunnen lezen en schrijven. Door de foto's en de korte teksten geeft dit boek een mooi beeld van mensen die, o.a. om uiteenlopende redenen hun thuisland moesten ontvluchten, een (nieuwe) taal beter moesten leren en daar actief en vaak succesvol mee bezig zijn.

Seija van den Berg, *Gewoon geluk hebben*, Tiel 2023. 88 p. Info: www.tiel.protestantsekerk.net/

Seija beschrijft in deze bundel gebeurtenissen uit het leven van alledag, soms grappig, soms ontroerend of soms wat meer filosofisch. De hoofdstukjes in dit boekje zijn al eens eerder verschenen als de column 'Seija' in het kerkblad van de Protestantse Gemeente Tiel. Onderwerpen die voorbij komen zijn o.a. de emoties rondom een operatie, taalgebruik, verwondering en de vraag 'halen we de honderd jaar?' En over periodes, soms moeilijke, die horen bij het menselijk leven zoals verdriet, angsten, je zorgen maken, loslaten en je bevrijd voelen. De columns zijn vrij kort, meestal één tot twee pagina's en makkelijk leesbaar; het boekje is mooi versierd. Seija zegt zelf "...gewoon geluk bestaat eigenlijk uit hele kleine dingen." Eerder schreef zij 'Geluk zit in een klein hoekje' en 'Je mag van geluk spreken' uit respectievelijk 2013 en 2017.

VAN NIETS IETS

Het is voor mij altijd een wonder hoe ze het doen, de handwerkslieden. Mijn buurman kan van drie latten en een paar planken een schuurtje bouwen. De buurman ernaast was geen timmerman van beroep, maar knapte bijna zijn hele huis zelf op. Hier en daar zijn ze er nog, de ambachtslieden, ook hier in de stad. Zo was ik ooit op bezoek bij steenhouwer Peter Rijkse, die een werkplaats had op de Adamshof. Het bedrijf bestond al sinds 1880. De vanzelfsprekendheid waarmee hij over zijn kunde praatte verbaasde me, maar de eeltkussens tussen zijn vingers nog veel meer. Het voortdurend vasthouden van bewegende beitels had ze op die plek doen groeien. Het is een van de mildere bijverschijnselen van het werken als vakman, of vakvrouw natuurlijk. Zwaar werk eist lichamelijk zijn tol. Het mooie aan een vakman is het pretentieloze. Hij beheerst zijn vak, vindt de oplossing voor problemen tijdens het werken, of kan in zijn hoofd al bedenken waar die opduiken als hij naar de tekening kijkt. Het is een vaardigheid, iets dat eenmaal geleerd, je niet meer verlaat, als fietsen misschien. Maar geen spoor van gepraat over inspiratie, maatschappelijk commentaar of artisticeit. U vraagt, wij maken. Dat onderscheidt ze van kunstenaars, die overal een verhaal bij hebben moeten bedenken. Als verkoopargument misschien, maar ook daar heeft de ambachtsman geen last van. Ze zijn steeds schaarser aan het worden. Om van niets iets te maken.

▲ Peter Rijkse (Foto auteur)

REGIONAAL ARCHIEF RIVIERENLAND

SAVE THE DATE!

Noteer alvast in je agenda: de Genealogiedag van HCC!Genealogie is dit jaar op zaterdag 2 november 2024 van 10 tot 16 uur bij het RAR. Toegang gratis. Zo'n 20 organisaties zijn aanwezig op de informatiemarkt in het Atrium. In de studiezaal vind je een helpdesk van HCC!Genealogie, NGV Betuwe en het RAR voor al je vragen over genealogisch onderzoek en zoeken op onze website. Het RAR organiseert rondom deze informatiemarkt een programma met onder andere rondleidingen door de depots, lezingen en workshops. Houd onze social media en website in de gaten. Je kunt je namelijk vooraf inschrijven voor de activiteiten om zeker te zijn van een plaats.

NIEUWE AANWINSTEN

STICHTING ZO TIEL

Een recente aanwinst zijn enkele archiefstukken van de Stichting ZO uit Tiel. Deze stichting, organiseert in Tiel creatieve activiteiten voor iedereen met een verstandelijke beperking. Vanaf 2015 ook in de vorm van creatieve dagbesteding. Enkele van de geschonken stukken zijn de krantjes 'De Muggesifter', de kwaliteitskrant van Muggesifter en reisverslagen van vakanties. Maar ook meer zakelijke stukken als statuten en jaarrekeningen.

Wil je ook archief of bijvoorbeeld boeken van auteurs uit het werkgebied schenken aan het RAR?

Neem dan contact op met Nico Hoevenaars: nhoevenaars@rarivierenland.nl

ARCHIEF PHILATELISTENCLUB TIEL BETER TOEGANKELIJK

Het archief van deze 100-jarige vereniging, opgericht in 1924, bevat vooral stukken van na 1945. Naast stukken van de vereniging zijn er ook stukken afkomstig van lid W. Fase. Het archief is nu beter toegankelijk via de plaatsingslijst van de stukken, die op de website van het RAR te zien is. Zie toegang 0124 Archief van Philatelistenclub Tiel, (1925) 1942 - 1999.

Daarnaast is ook de postgeschiedenis van Tiel nu beter toegankelijk. In verschillende toegangen bij het RAR was documentatiemateriaal en originele bronnen over het Tielse postkantoor en posterijen te vinden. Nu zijn deze allemaal in de toegang 1372 ondergebracht: 'Verzameling documentatie van J.H. Kers betreffende de postgeschiedenis van Tiel en omstreken. Bewerkt en aangevuld met originele stukken archief postkantoor Tiel.'

LEESTIP VOOR DE VAKANTIE

HET IJZEREN VEULEN – ECHT GEBEURD EN TOCH VERZONNEN

Een roman over een historische moordzaak in Herwijnen, gebaseerd op een procesdossier uit de depots van het RAR. Veilig opgeborgen in een van de depots van het RAR ligt een 500 pagina's tellend strafdossier uit 1676. Hierin wordt de zaak tegen Jan Hoes uit Herwijnen beschreven. Hij wordt beschuldigd van een hele reeks misdaden, waaronder de moord op Marten Adriaens de Jong. Enny de Bruijn liet zich door deze historische moordzaak inspireren tot het schrijven van haar prachtige nieuwe roman Het IJzeren Veulen.

De personen in het verhaal hebben allemaal echt bestaan en de moord is echt gepleegd: in de buurt van de achterste Hellouwse watermolen. Maar hoe hun karakter was, wat ze dachten, voelden en geloofden, vermeldt de geschiedenis vaak niet. En wie de moord gepleegd heeft, is in werkelijkheid nooit duidelijk geworden – terwijl er in de roman wél een dader wordt aangewezen.

Het strafdossier is volledig gedigitaliseerd en online te bekijken.

Op haar website gaat Enny verder in op het dossier en op hoe ze het voor haar boek heeft gebruikt.

VERENIGING OUDHEIDKAMER VOOR TIEL EN OMSTREKEN

De Nieuwe Kroniek is een uitgave van de Vereniging Oudheidkamer voor Tiel en Omstreken. De Oudheidkamer is opgericht in 1901 en houdt zich bezig met het verleden van Tiel en het Rivierenland en de relatie daarvan met het heden. De vereniging deelt haar kennis over het cultureel erfgoed van stad en regio met beleidsmakers en andere belanghebbenden en volgt kritisch ontwikkelingen die het erfgoed kunnen aantasten. De vereniging stimuleert initiatieven die het aandachtsterrein van de vereniging raken. De programmacommissie biedt de leden van de vereniging ieder jaar een uitgebreid lezingen- en excursieprogramma. Naast stad- en streekgebonden onderwerpen krijgen ook meer algemene onderwerpen op cultuurhistorisch gebied aandacht.

De vereniging kent de volgende werkgroepen:

ARCHEOLOGISCHE WERKGROEP BATO

Waakt over de bodemschatten en zorgt voor het documenteren en toegankelijk maken van waardevolle bodemschatten.

Contact: Toine Bäcker.

E: bato@oudheidkamer-tiel.nl

HISTORISCHE WERKGROEP TIEL

Verzorgt publicaties over streekgebonden historische onderwerpen en legt het heden en verleden vast in beeld en geluid.

Contact: Beatrijs van Dijk

E: bvdijk@rarivierenland.nl

COMMISSIE ERFGOED

Waakt over de talrijke monumenten en ander cultureel erfgoed in Tiel en de regio.

Contact: Ben van Hoogdalem

E: ben.vanhoogdalem@bmn.nl

PROGRAMMACOMMISSIE

Stelt het Jaarprogramma van de vereniging samen.

Contact: Angèle Roeffen

E: programmacommissie@oudheidkamer-tiel.nl

WERKGROEP BEELD EN GELUID

Contact: Jan Bouwhuis

E: info@fotobouwhuis.nl

BESTUUR

Contactadres bestuur

W. (Willem) Gradisen, voorzitter

E.J.Th.A.M.A. (Emile) Smit, secretaris

J.C. (Hans) Oosterman, penningmeester

G.N. (Ben) van Hoogdalem

M. I. (Marjon) de Lange

D. (David) Lutje Hulsik

M.H. (Marleen) Schreuder

E: secretaris@oudheidkamer-tiel.nl

Het lidmaatschap voor het jaar 2024 bedraagt

€ 20 bij automatische incasso of € 22,50 bij handmatige betaling op rekeningnummer NL95INGB0004240023.

Uitgebreide informatie over de vereniging, de werkgroepen, het jaarprogramma, de uitgegeven en nog voorradige boeken, de eerder verschenen nummers van de Nieuwe Kroniek en nog veel meer vindt u op de website van de vereniging: www.oudheidkamer-tiel.nl

REDACTIE DE NIEUWE KRONIEK

Beatrijs van Dijk, Ria Kragten, Wim Veerman en Bob Willemsen.

Contact: nieuwekroniek@oudheidkamer-tiel.nl

Filmmateriaal: Jan Bouwhuis

Realisatie: emjee | vormgevers, Varik

Leden van de Oudheidkamer ontvangen de Nieuwe Kroniek gratis. Losse nummers zijn verkrijgbaar bij boekhandel Arentsen en Tomey.

De redactie heeft getracht de rechten betreffende foto's, afbeeldingen, teksten e.d. van derden, gebruikt in De Nieuwe Kroniek, te achterhalen. Indien personen of instanties van mening zijn dat hun rechten niet voldoende zijn gerespecteerd, dan kunnen zij daarover contact opnemen met de redactie.

Meningen of feiten, weergegeven in de bijdragen aan dit blad vallen onder de verantwoordelijkheid van de betreffende auteur. Redactie en uitgever zijn hiervoor niet aansprakelijk.

Vereniging Oudheidkamer voor Tiel en Omstreken

Kaping! Afgewezen bij de keuring voor piloot en om te bewijzen dat hij het wel kon, vliegt Theo van Eijck op 7 maart uit frustratie in een patrouillevlucht van Malta naar Libië waar hij politiek asiel vroeg. Maar na een jaar wilde de politieke vluchteling toch graag weer naar Nederland en aanvaardde de gevangenisstraf van een jaar (Wikipedia)

In oktober debuten Kees van Kooten en Wim de Bie in het radioprogramma Uitslaat (van de VARA) als de Klisjeemannetjes. Het plat-Haagse duo werd de basis van hun decennia-lange samenwerking als Koot en Bie (Wikipedia)

Op 30 juli gaat de Berlijnse Muur even open om inwoners van West-Berlijn de gelegenheid te geven hun familieleden in Oost-Berlijn te bezoeken. West-Berlijners kunnen met een 'Passierschein' bij station Friedrichstrasse naar Oost-Berlijn (Bundesarchiv/Duitsland-instituut.nl)

Wat bezorgt meer roem dan het accepteren van de Nobelprijs? De Franse schrijver Jean-Paul Sartre weigert op 22 juli de Nobelprijs voor de literatuur in ontvangst te nemen omdat hij bang is, dat de prijs hem van zijn vrijheid zal beroven door hem op een voetstuk te plaatsen (Dawn.com)

Op 6 juni komen The Beatles naar Nederland voor een optreden in de veilinghallen te Blokker. Het is hun enige Nederlandse concert. De tweeduizend bezoekers gingen volledig uit 'hun plaat'. (Volkskrant/ Nederlandsfoto-museum.nl)

Op 25 februari wordt het nieuwe Bethesda-ziekenhuis aan de Burgemeester Meslaan in gebruik genomen. Een jaar later vond de officiële opening plaats (Kalendarium, RAR/Collectie Bouwhuis)

Op 8 juni wordt de officiële opening van de N.V. Machinale Glasfabriek De Maas door Z.K.H. Prins Bernard verricht. De fabriek zou tot 2013 bestaan (Kalendarium/Anefo)

In de geruchtmakende uitzending 'Beeldreligie' in de VARA-serie 'Zo is het toevallig ook nog eens een keer' op 4 januari, werd de ogenschijnlijke verering van de televisie op satirische wijze aan de orde gesteld. In de weken erna wordt Mies Bouwman, een van de medewerkers, bedreigd. Andere deelnemers uit die tijd waren o.a. Yoka Berretty, Jan Blokker, Dimitri Frenkel Frank en Joop van Tijn (Historiek.net)